

Նարգելի ընթերցող,
սահմանների անվանագությունն ու զանգվածային ոչնչացման զենքի չտարածումը ժամանակակից աշխարհի առաջնային խնդիրներից են: Դրանք հարկապես կարևորվում են ահաբեկչության դեմ պայքարի համարեքսպում: Ոչ մի երկիր ապահովագրված չէ «ահաբեկչություն» կոչվող չարիքից: Այն կարող է գալ հանկարծակի, նենգորեն, այնպեղից, որպեղից անգամ չես սպասի, ուստի մշտապես զգոն լինելն ու կանխարգելիչ միջոցառումներ ձեռնարկելն ուղղակի հրամայական պահանջ են: Միայնակ կամ փրանջար գործողություններն այս ոլորտում ցանկալի արդյունք չեն փա, անհրաժեշտ է բոլոր երկրների համախմբված, միասնական պայքար: Նայաստանը ներգրավված է սահմանների անվանագությանն ուղղված միջազգային բազմաթիվ ծրագրերում: Ոլորտը կանոնակարգող օրենսդրական դաշտի և իրավական ակտերի մշտական կարարեկագործումն ու միջազգային չափանիշներին համապարասխանեցումը, մասնագերների պարբերական վերապարաստումները հերևողական պայքարի ապացույցն են: Նայաստանը գլոբալ անվանագության համար պայքարող մեծ ընտանիքի մի անդամն է, որի գերնպարակը Երկիր մոլորակի ցանկացած քաղաքացու ապահովությունն ու անվանագությունն է:

Dear reader,
Border Security and non-proliferation of weapons of mass destruction today are among first priority issues for the world. Particularly they are important in the context of combating terrorism. No country is insured against the evil which is called "terrorism". It may come all over a sudden in a mean way, from where you wouldn't expect it. That's why it is strongly required to always stay alert and undertake preventive measures. But actions, undertaken separately in this system will not give the desired effect; all countries must combat jointly and cohesively. Armenia is involved in multiple border security-related international programs. Improvement of the legislation and legal acts regulating the system and their approximation to the international standards, regular trainings of specialists witness about consistency in fight. Armenia is a member of a big family struggling for global security, the ultimate priority of which is safety and security for any citizen of the Universe.

**Նախագծի ղեկավար
Կարեն ԳԱՄՊԱՐՅԱՆ**

**Head of the Project
Karen GASPARYAN**

6

օրենք / laws

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Երկակի նշանակության ապրանքների արտահանման, Հայաստանի Հանրապետության տարածքով դրանց տարանցիկ փոխադրման, ինչպես նաև երկակի նշանակության տեղեկատվության և մտավոր գործունեության արդյունքների փոխանցման նկատմամբ հսկողություն իրականացնող լիազոր մարմին ճանաչելու, երկակի նշանակության ապրանքների արտահանման, Հայաստանի Հանրապետության տարածքով դրանց տարանցիկ փոխադրման, ինչպես նաև երկակի նշանակության տեղեկատվության և մտավոր գործունեության արդյունքների փոխանցման թույլտվության տրամադրումն այլ շահագրգիռ պետական մարմինների հետ համաձայնեցնելու կարգը և անհրաժեշտ փաստաթղթերի ձևերը հաստատելու, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2004 թվականի փետրվարի 19-ի N 212-Ն որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու և Հայաստանի Հանրապետության կառավարության 2004 թվականի մայիսի 20-ի N 765-Ն որոշման մեջ փոփոխություններ կատարելու մասին

RESOLUTION OF THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

about appointing a body responsible for control over export of dual-use Items, their transit through the Republic of Armenia, and transmission of dual-use information and results of intellectual activity; about approval of procedures to coordinate with other interested state bodies granting a permit for export of dual-use Items, their transit through the Republic of Armenia, and transmission of dual-use information and results of intellectual activity, and the required documentation forms; about invalidation of the RA Government Resolution N 212-N issued on February 19, 2004 and about introducing amendments to the RA Government Resolution N 765-N issued on May 20, 2004

10

մասնագետի խոսք / word of specialist

ՔԱՅՔԱՅՈՂ ՊՈՐՇՈՆԸ

Կոռուպցիա բառը լատինական ծագում ունի և բառացի նշանակում է քայքայում, փչացում, կաշառվածություն, ծախվածություն: Ցանկացած պետական համակարգի համար այս ամենը մահացու վտանգ է ներկայացնում՝ խոչընդոտելով երկրի զարգացմանը, կառավարմանը, քաղաքացիների նորմալ կյանքին: Այսօր կոռուպցիայի դեմ պայքարի մեխանիզմների որոնումն ու մշակումը կարևորագույն խնդիրների շարքին են պատկանում:

DEVASTATING FACTOR

The concept "Corruption" has Latin origin and can literally be translated as destruction, deterioration, vendibility, venality. All this jeopardizes any state system, prevents development of the country, its governance, and normal life of its citizens. Today finding and development of mechanisms to combat corruption is in a list of the first priority issues.

14

կամուրջներ / bridges

ՃԱԿԱՏԻ ՆՈՒՅՆ ԿՈՂՄՈՒՄ

Ամառային ամիսները հազեցած էին զանգվածային ոչնչացման զենքի չտարածման և արտահանման վերահսկողության վերաբերյալ ամենատարբեր հանդիպումներով ու խորհրդաժողովներով, որոնցում ակտիվ մասնակցություն ունեցան նաև Հայաստանի ներկայացուցիչները:

ON THE SAME SIDE OF THE BATTLEFRONT

Summer months were full of meetings and conferences on issues of non-proliferation of weapons of mass destruction and export control where Armenian representatives were actively participating

20

մեր գործընկերները / our partners

ՎԵՐԱՀՍԿՈՒՄ ՀԱՆՈՒՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ

Արտահանման վերահսկման և սահմանային անվտանգության ծրագրերի իրագործման, օրենսդրական փոփոխությունների, ինչպես նաև ոլորտում տիրող ընդհանուր իրավիճակի մասին՝ Հայաստանում Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների դեսպանատան արտահանման վերահսկման և սահմանների անվտանգության ծրագրի խորհրդատու Ֆրեդ Կարտերի հետ հարցազրույցում

CONTROL FOR THE SAKE OF SECURITY

Interview with Export Control and Related Border Security Program Advisor, US Embassy in Armenia, on implementation of the EXBS Program, legislative changes and general situation in the system

24

կլոր սեղան / round table

ՓՈՐՁԱՐԿՈՒՄՆԵՐԻՑ ՄԻՆՅԵՎ ՀՐԱԺԱՐՎԵԼԸ

Պատմության մեջ միջուկային զենքի առաջին փորձարկումը կատարվել է ԱՄՆ-ում 1945-ի հուլիսի 16-ին: Միջուկային հաջորդ, արդեն ոչ փորձնական, պայթյունները որոտացին Ճապոնիայի Նագասակի և Հիրոսիմա քաղաքներում 1945-ի օգոստոսին: Հետևանքները բոլորին են հայտնի: Զանգվածային ոչնչացման զենք փորձարկող հաջորդ պետությունը ԽՍՀՄ-ն էր՝ 1949-ի օգոստոսի 29-ին պայթյուն իրականացվեց Ղազախստանում տեղակայված Սեմիպալատինսկի միջուկային փորձադաշտում: Կես դար անց հենց օգոստոսի 29-ը հայտարարվեց միջուկային զենքից իրաժարվելու միջազգային օր:

FROM TESTING TO CANCELLATION

The first in the history nuclear weapon test was carried out in the USA on July 16, 1945. The next already real explosions broke out over Japan cities Hiroshima and Nagasaki in August 1945. The consequences are well known to everybody. The next country to carry out weapon of mass destruction testing was the USSR - the bomb was test-exploded on 29 August 1949, at Semipalatinsk, Kazakh SSR. Half century later August 29 was announced an International Day against Nuclear Tests.

28

հարցում / inquiry

ԽԱՂԱՂ ՏԻԵՉԵՐՔ

Արդեն հինգ տասնամյակից ավելի քայլ առ քայլ նվաճվում և ճանաչվում է տիեզերքը, և այդ գործընթացը ամեն տարի միլիարդների հասնող ծախսեր է պահանջում: Արդյո՞ք նպատակահարմար է այսօր նման գնով ուսումնասիրել տիեզերքը, ո՞րն է Հայաստանի հնարավոր մասնակցությունն այդ աշխատանքներում և ինչն է ամենակարևորը այդ ուսումնասիրություններում՝ ահա այս հարցերն էին մեր ավանդական հարցման ուշադրության կենտրոնում:

PEACEFUL SPACE

It has already been over five decades since step by step the space has been conquered and this requires millions of dollars every year. Is it really reasonable today to study the Universe at this high price? What is the Armenia's participation in these works and what is the most important thing in the exploration process - these are the questions that were in a focus of attention of our regular survey.

32

դե ֆակտո / de facto

ՄԱՐԴԸ ԵՎ ՏԻԵՉԵՐՔԸ

MAN AND SPACE

38

էքսկուրս / excursus

ՊԱՅՔԱՐ ՕՐԻ ՀԱՍԱՐ

Արագության առաջին պաշտոնական գրանցված ռեկորդը ավիացիայում՝ սահմանված 1906-ին, կազմում էր ընդամենը 41,3 կմ/ժ: Իսկ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկզբին արդեն ոչ թե եզակի մեքենաներ, այլ հազարավոր ինքնաթիռներ թռչում էին 500 կմ/ժ գերազանցող արագությամբ: Սակայն մեծ բարձրությունների հաղթահարման և արագության հետագա մեծացման համար հարկավոր էր նոր տեսակի շարժիչ՝ ռեակտիվ: Այն անհամեմատ ավելի հզոր և թեթև էր միսոցային շարժիչներից: Այդ իսկ պատճառով ռազմական ռեակտիվ ինքնաթիռի ստեղծման համար մրցավազքը սկսվել էր դեռևս երկրորդ համաշխարհային պատերազմից առաջ:

BATTLE FOR AIR

Aviation history is characterized by on-going fight for increasing aircrafts speed. The first officially registered airspeed world record set in 1906 constitutes merely 41.3 km/h. To the beginning of the World War II already thousands of aircrafts' speed was over 500 km/h. Meanwhile efficiency of air propellers was high enough only when the speed did not exceed 700-800 km/h. But a new aerojet engine was needed, which would be much more powerful and lighter than huge reciprocating engine. For this reason, rash for creating a military jet aircraft started long before World War II.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

**ԵՐԿԱԿԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ, ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔՈՎ ԴՐԱՆՅ՝ ՏԱՐԱՆՅՈՒԿ ՓՈԽԱԴՐՄԱՆ,
ԻՆՉՊԵՍ ՆԱԵՎ ԵՐԿԱԿԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՏԱՎՈՐ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՓՈԽԱՆՅՄԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆ
ԻՐԱԿԱՆԱՅՆՈՂ ԼԻԱԶՈՐ ՄԱՐՄԻՆ ՃԱՆԱՉԵԼՈՒ, ԵՐԿԱԿԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ
ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ, ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔՈՎ
ԴՐԱՆՅ՝ ՏԱՐԱՆՅՈՒԿ ՓՈԽԱԴՐՄԱՆ, ԻՆՉՊԵՍ ՆԱԵՎ ԵՐԿԱԿԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ
ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՏԱՎՈՐ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՓՈԽԱՆՅՄԱՆ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒՄՆ ԱՅԼ ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՀԵՏ ՀԱՄԱՁԱՅՆԵՅՆԵԼՈՒ ԿԱՐԳԸ ԵՎ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՓԱՏԱԹՂԹԵՐԻ
ՁԵՎԵՐԸ ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՒ, ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ 2004
ԹՎԱԿԱՆԻ ՓԵՏՐՎԱՐԻ 19-Ի N 212-Ն ՈՐՈՇՈՒՄՆ ՈՒԺԸ ԿՈՐՅՐԱԾ ՃԱՆԱՉԵԼՈՒ ԵՎ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ 2004 ԹՎԱԿԱՆԻ ՄԱՅԻՍԻ
20-Ի N 765-Ն ՈՐՈՇՄԱՆ ՄԵՉ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ**

Ղեկավարվելով «Երկակի նշանակության ապրանքների արտահանման, Նայասպանի Նանրապեղության փարածքով դրանց փարանցիկ փոխադրման, ինչպես նաև երկակի նշանակության փեղեկավորության և մրավոր գործունեության արդյունքների փոխանցման նկատմամբ հսկողության մասին» Նայասպանի Նանրապեղության օրենքի 7-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերով՝

Նայասպանի Նանրապեղության կառավարությունը որոշում է.

1. Երկակի նշանակության ապրանքների արտահանման, Նայասպանի Նանրապեղության փարածքով դրանց փարանցիկ փոխադրման, ինչպես նաև երկակի նշանակության փեղեկավորության և մրավոր գործունեության արդյունքների փոխանցման նկատմամբ հսկողություն իրականացնող լիազոր մարմին ճանաչել Նայասպանի Նանրապեղության Էկոնոմիկայի նախարարությանը:

2. Նաստարել՝

1) «Երկակի նշանակության ապրանքների արտահանման, Նայասպանի Նանրապեղության փարածքով դրանց փարանցիկ փոխադրման, ինչպես նաև երկակի նշանակության փեղեկավորության և մրավոր գործունեության արդյունքների փոխանցման թույլտվության փրամադրումը շահագրգիռ այլ պետական մարմինների հետ համաձայնեցնելու կարգը»՝ համաձայն Նավելված 1-ի,

2) հսկվող ապրանքների արտահանման (հսկվող ոչ նյութական արժեքների փոխանցման) թույլտվությունների ձևերը՝ համաձայն Նավելված 2-ի,

3) թույլտվության շրջանակներում հսկվող ապրանքների արտահանման (հսկվող ոչ նյութական արժեքների փոխանցման) հաշվետվության ձևը՝ համաձայն Նավելված 3-ի:

3. Նայասպանի Նանրապեղության Էկոնոմիկայի նախարարին՝ երկամսյա ժամկետում Նայասպանի Նանրապեղության կառավարության քննարկմանը ներկայացնել շրջանառության հսկողության էլեկտրոնային համակարգի ներդրման վերաբերյալ առաջարկություններ:

4. Ուժը կորցրած ճանաչել Նայասպանի Նանրապեղության կառավարության 2004 թվականի փետրվարի 19-ի «Երկակի նշանակության ապրանքների և փեխնոլոգիաների արտահանման վերահսկողության և դրանց փարանցիկ փոխադրման կարգավորման հանձնաժողովի կանոնակարգն ու անհատական կազմը հաստատելու մասին» N 212-Ն որոշումը:

5. Նայասպանի Նանրապեղության կառավարության 2004 թվականի մայիսի 20-ի «Վերահսկվող ապրանքների մասնագիտական փորձաքննության անցկացման կարգի մասին» N 765-Ն որոշման մեջ կատարել հետևյալ փոփոխությունները՝

1) որոշման նախաբանը շարադրել նոր խմբագրությամբ.

«Նայասպանի Նանրապեղության օրենսդրությամբ սահմանված՝ երկակի նշանակության ապրանքների ու երկակի նշանակության փեղեկավորության և մրավոր գործունեության արդյունքների (այսուհետ՝ հսկվող ապրանքներ և հսկվող ոչ նյութական արժեքներ) նկատմամբ հսկողության մեխանիզմի արդյունավետության ապահովման նպատակով Նայասպանի Նանրապեղության կառավարությունը որոշում է.»,

2) որոշման ամբողջ փոքրությամբ «Վերահսկվող ապրանքներ» բառերը փոխարինել «հսկվող ապրանքներ և հսկվող ոչ նյութական արժեքներ» արտահայտությամբ,

3) որոշմամբ հաստատված կարգի 30-րդ կետը շարադրել նոր խմբագրությամբ.

«30. Փորձագիտական կազմակերպությունը հսկվող ապրանքների և հսկվող ոչ նյութական արժեքների ցանկին ապրանքի կամ արժեքի պարկանելության վերաբերյալ եզրակացությունը կամ այն փրամադրելու վերաբերյալ անհնարինության մասին որոշումը հանձնում է պարվիրատուին, իսկ պատճենը փրամադրում է Լիազոր մարմնին:

Եթե փորձաքննությունն իրականացվել է հետաքննության, նախաքննության կամ վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերի վարույթ իրականացնող կամ հսկող մարմնի (պաշտոնապար անձի) հարցման հիման վրա, ապա եզրակացությունը փրվում է վերջինիս:»,

4) ուժը կորցրած ճանաչել որոշմամբ հաստատված կարգի 31, 32, 33, 34 կետերը:

6. Սույն որոշումն ուժի մեջ է մտնում պաշտոնական հրատարակման օրվան հաջորդող օրը:

ԿԱՐԳ

ԵՐԿԱԿԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԱՐՏԱՀԱՆՄԱՆ, ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔՈՎ ԴՐԱՆՑ ՏԱՐԱՆՑԻԿ ՓՈԽԱԴՐՄԱՆ, ԻՆՉՊԵՍ ՆԱԵՎ ԵՐԿԱԿԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՏԱՎՈՐ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ՓՈԽԱՆՑՄԱՆ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅԱՆ ՏՐԱՄԱԴՐՈՒՄԸ ԱՅԼ ՇԱՀԱԳՐԳԻՌ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԻ ՀԵՏ ՀԱՄԱՁԱՅՆԵՑՆԵԼՈՒ

Սույն կարգով կարգավորվում են երկակի նշանակության ապրանքների արտահանման, Ղայաստանի Ղանրապետության փարածքով դրանց փարանցիկ փոխադրման, ինչպես նաև երկակի նշանակության փեղեկավորության և մրավոր գործունեության արդյունքների փոխանցման նկատմամբ հսկողություն իրականացնող լիազոր մարմնի (այսուհետ՝ Լիազոր մարմին) կողմից երկակի նշանակության ապրանքների արտահանման, Ղայաստանի Ղանրապետության փարածքով դրանց փարանցիկ փոխադրման, ինչպես նաև մրավոր գործունեության արդյունքների փոխանցման թույլտվության փրամադրումը շահագրգիռ այլ պետական մարմինների հետ համաձայնեցնելու պայմանները, ժամկետները, թույլտվության փրամադրման հետ կապված պետական շահագրգիռ մարմինների և Լիազոր մարմնի միջև ծագած փարաձայնությունների լուծման կարգը:

Լիազոր մարմինը, սրանալով երկակի նշանակության ապրանքների արտահանման, երկակի նշանակության փեղեկավորության և մրավոր գործունեության արդյունքների փոխանցման վերաբերյալ թույլտվություն փրամադրելու վերաբերյալ դիմումը, ստուգում է «Երկակի նշանակության ապրանքների արտահանման, Ղայաստանի Ղանրապետության փարածքով դրանց փարանցիկ փոխադրման, ինչպես նաև երկակի նշանակության փեղեկավորության և մրավոր գործունեության արդյունքների փոխանցման նկատմամբ հսկողության մասին» Ղայաստանի Ղանրապետության օրենքի (այսուհետ՝ Օրենք) 10-րդ հոդվածի 1-ին մասով պահանջվող բոլոր փաստաթղթերի առկայության փաստը:

Թույլտվության փրամադրման նպատակով ներկայացված դիմումը օրենքով սահմանված ժամկետում և հիմքերով մերժելու դեպքում Լիազոր մարմինը դրա մասին որոշում կայացնելուց հետո 3-օրյա ժամկետում պարզաձ կերպով ծանուցում է դիմում ներկայացրած անձին՝ նշելով մերժման հիմքերը: Կայացրած որոշման մասին Լիազոր մարմինը ծանուցում է նաև Ղայաստանի Ղանրապետության արտաքին գործերի, Ղայաստանի Ղանրապետության պաշտպանության նախարարություններին, Ղայաստանի Ղանրապետության կառավարությանն առընթեր ազգային անվտանգության ծառայությանը, Ղայաստանի Ղանրապետության կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեին, ինչպես նաև անհրաժեշտության դեպքում շահագրգիռ այլ պետական մարմիններին:

Թույլտվության փրամադրման մասին դրական դիրքորոշում ձևավորելու դեպքում Լիազոր մարմինը 7 աշխատանքային օրվա ընթացքում թույլտվության փրամադրման դիմումը և դրան կից ներկայացված փաստաթղթերը, ինչպես նաև իր դիրքորոշումը ուղարկում է համաձայնեցման Ղայաստանի Ղանրապետության արտաքին գործերի, Ղայաստանի

Նանրապետության պաշտպանության նախարարություններ, Նայասպանի Նանրապետության կառավարությանն առընթեր ազգային անվտանգության ծառայություն, Նայասպանի Նանրապետության կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտե, ինչպես նաև անհրաժեշտության դեպքում շահագրգիռ այլ պետական մարմինների:

Շահագրգիռ պետական մարմինները, սույն կարգի 4-րդ կետով սահմանված փաստաթղթերը սրանալու պահից 5 աշխատանքային օրվա ընթացքում ուսումնասիրում և Լիազոր մարմինն են հայտնում թույլտվության տրամադրման վերաբերյալ իրենց կարծիքը (բացասական կարծիքի դեպքում՝ նաև հիմնավորումը): Սույն կետով սահմանված ժամկետում շահագրգիռ պետական մարմնի կողմից թույլտվության տրամադրման վերաբերյալ կարծիք չներկայացնելու դեպքում համարվում է, որ շահագրգիռ պետական մարմինը համաձայն է Լիազոր մարմնի կարծիքի հետ:

Եթե Լիազոր մարմինը շահագրգիռ պետական բոլոր մարմիններից սրանում է դրական կարծիք կամ այդ մարմիններից սահմանված ժամկետում կարծիք չի ներկայացվում, ապա Լիազոր մարմինը տրամադրում է թույլտվությունը:

Շահագրգիռ պետական մարմինների կամ դրանց որևէ մեկի բացասական կարծիքների հետ համաձայն չլինելու դեպքում Լիազոր մարմինը՝ երկակի նշանակության ապրանքների արտահանման, երկակի նշանակության տեղեկատվության և մրավոր գործունեության արդյունքների փոխանցման վերաբերյալ թույլտվության տրամադրման վերաբերյալ հարցը շահագրգիռ պետական մարմինների կարծիքները կարգի 5-րդ կետով սահմանված ժամկետում սրանալուց հետո երկօրյա ժամկետում ներկայացնում է Նայասպանի Նանրապետության վարչապետին:

Նայասպանի Նանրապետության տարածքով երկակի նշանակության ապրանքների տարանցիկ փոխադրման մասին ծանուցում սրանալուց հետո Լիազոր մարմինը բոլոր փաստաթղթերը մուտքագրվելուց հետո եռօրյա ժամկետում ծանուցում է Նայասպանի Նանրապետության արտաքին գործերի, Նայասպանի Նանրապետության պաշտպանության նախարարություններին, Նայասպանի Նանրապետության կառավարությանն առընթեր ազգային անվտանգության ծառայությանը, Նայասպանի Նանրապետության կառավարությանն առընթեր պետական եկամուտների կոմիտեին, ինչպես նաև շահագրգիռ այլ պետական մարմիններին՝ կից ներկայացնելով սրացված բոլոր փաստաթղթերի պատճենները:

Այն դեպքում, երբ սույն կարգի 8-րդ կետով նախատեսված շահագրգիռ պետական մարմիններից որևէ մեկը գտնում է, որ երկակի նշանակության ապրանքների տարանցիկ փոխադրումը Նայասպանի Նանրապետության տարածքով կարող է հակասել Նայասպանի Նանրապետության սրանձնած միջազգային պարտավորություններին կամ Նայասպանի Նանրապետության ազգային անվտանգության շահերին, ապա նա այդ մասին ծանուցումը սրանալու պահից եռօրյա ժամկետում հայտնում է Լիազոր մարմինն՝ հիմնավորելով իր կարծիքը: Սույն կետով սահմանված ժամկետում շահագրգիռ պետական մարմնի կողմից Լիազոր մարմինն որևէ կարծիք չներկայացնելու դեպքում համարվում է, որ շահագրգիռ պետական մարմինը համաձայն է տվյալ երկակի նշանակության ապրանքների Նայասպանի Նանրապետության տարածքով տարանցիկ փոխադրմանը:

Նայասպանի Նանրապետության տարածքով երկակի նշանակության ապրանքների տարանցիկ փոխադրման վերաբերյալ շահագրգիռ պետական մարմինների կամ դրանց որևէ մեկի բացասական կարծիքի հետ համաձայն չլինելու դեպքում Լիազոր մարմինը, շահագրգիռ պետական մարմիններից կարգի 9-րդ կետով սահմանված ժամկետում կարծիքը սրանալուց հետո երկօրյա ժամկետում հարցը ներկայացնում է Նայասպանի Նանրապետության վարչապետին:

Սույն կարգի 7-րդ և 10-րդ կետերով նախատեսված դեպքերում Նայասպանի Նանրապետության վարչապետը 5-օրյա ժամկետում հսկվող ապրանքների արտահանման ու հսկվող ոչ նյութական արժեքների փոխանցման թույլտվության տրամադրման և երկակի նշանակության ապրանքների տարանցիկ փոխադրում իրականացնելու վերաբերյալ ընդունում է որոշում, որին համապատասխան Լիազոր մարմինը տրամադրում է թույլտվությունը կամ մերժում դրա տրամադրումը:

ՔԱՅՔԱՅՈՂ ԳՈՐԾՈՆԸ

ԿՈՌՈՒՊՇԻԱ ԲԱՐՔ ԼՍԻՆԱԿԱՆ ՏՅՎՈՒՄ ՈՒՄ Լ ԲԱՌԱՅԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒՄ Է ՔԱՅՔԱՅՈՒՄ, ՓՉՅՅՈՒՄ, ԿՍՇՆՈՎԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ, ՏՍԽՎԱՏՈՒԹՅՈՒՆ: ՃԱՆԱԿՅԱԾ ԴԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՄԱՐ ԱՅՈ ԱՄԵՆԸ ՄՆՀԱՅՈՒ ՎՏԱՆԳ Է ՆԵՐԿԱՅՆՅԱՆՈՒՄ՝ ԽՈՉԸՆԿՈՏԵԼՈՎ ԵՐԿՐԻ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆԸ, ԿՍՈՍՎԱՐՄԱՆԸ, ՔՍՈՍՔՅՈՒՆԵՐԻ ՆՈՐՄԱՆ ԿՅՆՔԻՆ: ԱՅՍՈՐ ԿՈՌՈՒՊՇԻԱՅԻ ԴԵՄ ԴՊՆՔԱՐԻ ՄԵՆՆԱՆԻՉՄԱՆԻ ՈՐՈՒՆՈՒՄՆ ՈՒ ՄՇԱԿՈՒՄԸ ԿԱՐԼՈՐԱԳՈՒՄՆ ԽՆԻՒՐՆԵՐԻ ՇԱՐՔԻՆ ԵՆ ԴՊՏԿԱՆՈՒՄ:

Տերսարը՝ փեխնիկական և իրավաբանական գիտությունների թեկնածու Արսյուն Տեր-Նարությունյանի

Նախկին խորհրդային ուժի մի գոյության ընթացքում ծնվել է յուրահատուկ մասսայական իրավագիտականություն, ըստ որի փնտրելու էր ոլորտի իրավական նորմերը իրենցից ներկայացնում էին ինչ-որ արտարակցիա, և նրանց որոշակի խախտումը նույնիսկ չէր դատապարտվում: Զաղաքացիների վարքագծում այդ կարծրատիպը մինչ այժմ չի հաղթահարվել:

Պարմությունից հասած վկայությունները խոսում են այն մասին, որ մեզանում առկա կոռուպցիոն երևույթները պայմանավորված են ոչ միայն ԽՍՀՄ ժամանակաշրջանի որոշ արտարավոր ավանդույթներով, այլև ունեն ավելի խոր սոցիալ-մշակութային արմատներ, որոնք պարտադրվել և ձևավորվել են յուրօրինակ պարմաքաղաքական իրավիճակներում, երբ հայ ժողովուրդը գրկված էր անկախ պետականությունից: Մասնավորապես՝ XVII-XVIII դարերում թե Արևելյան և թե Արևմտյան Նայասարանում բոլոր գլխավոր պաշտոնյաները նախօրոք շահին կամ սուլթանին վճարում էին իրենց տրված երկրամասի մեկ փայտա հարկը, իսկ հետո իրենք իրենց հայեցողությամբ փողերում հավաքում էին այնքան, որքան կամենային: Երկրամասերի կառավարիչներին ներթափանց պաշտոնյաները նշանակվում էին առուժախի և բացահայտ կաշառք տալու եղանակով: Կաշառքը Թուրքիայում և Պարսկաստանում պետական մակարդակի հասցված և օրինականացված երևույթ էր: Տե՛նց այս հանգամանքն էլ ճանապարհ էր հարթում ամեն փոքրիկ խարդախությունների, չարաշահումների և օրինազանցությունների համար:

ԽՍՀՄ փլուզումից և հայկական անկախ պետականության վերականգնումից ի վեր Նայասարանի Հանրապետությունում ձևավորվեց մեկ այլ սոցիալ-փնտրելու սակաճ և քաղաքական համակարգ, որն էլ 1995-ին իրավապես ամրագրվեց ՏՏ սահմանադրությամբ:

Շուկայական փնտրության ուղու վրա կանգնած ցանկացած երկիր ունի շուկայական հարաբերությունների իր առանձնահատկությունը, որը տարբերվում է այլ շուկայական մոդելներից: Շուկան տարբեր երկրներում աշխատում է տարբեր կերպ: Մի դեպքում շուկայական մոդելը տալիս է լավ արդյունքներ, այլ դեպքերում՝ պրակտիկորեն ոչ մի: Դա վկայում է, որ փնտրության արդյունավետությունը կախված է ոչ միայն շուկայական հարաբերություններից, այլև հասարակության ընդհանուր մշակութային մակարդակից և իրավագիտականությունից:

Անհրաժեշտ է նշել, որ կոռուպցիային հակազդումը պահանջում է ոչ միայն փնտրելու սակաճ և քաղաքական բարձր պրոֆեսիոնալ գործողություններ, այլև հասարակությունում ձևավորված և գերիշխող սոցիալ-հոգեբանական պարկերացումների փոփոխություն:

Կոռուպցիոն ռիսկերի փնտրելու կյանքական և հոգևոր բարիքների արտադրության, բաշխման, փոխանակման և սպառման ոլորտներում հասարակական հարաբերությունների զարգացման դինամիկան կարող է կրել ինչպես պոզիտիվ, այնպես էլ նեգատիվ բնույթ:

Տնտեսության զարգացման վրա կոռուպցիայի նեգատիվ ազդեցությունն ակնհայտ է: Առաջինը՝ կոռուպցիան դա ոչ միայն հարկ է բիզնեսի համար, այլև վարձարագույն հարկն է, որն ըստ էության փնտրելու ուղում է անթափանցիկության և անարդյունավետության դաշտ: Երկրորդը՝ կոռուպցիան խոչընդոտում է պետության կողմից ցանկացած սոցիալ-փնտրելու սակաճ ծրագրի իրագործումը: Այդ իսկ պարզապես բոլոր երկրներում պայքարում են կոռուպցիայի դեմ: Մակայն հաջողության են հասնում ոչ բոլորը: Առավել բարդ է կոռուպցիայի դեմ պայքարը, երբ այն ներթափանցում է միաժամանակ իշխանության մի քանի ճյուղեր և համակարգային բնույթ է կրում: Հաջողության երաշխիք կարող է հանդիսանալ միայն հեղեղական և համա-

DEVASTATING FACTOR

The concept "Corruption" has Latin origin and can literally be translated as destruction, deterioration, vendibility, venality. All this jeopardizes any state system, prevents development of the country, its governance, and normal life of its citizens. Today finding and development of mechanisms to combat corruption is in a list of the first priority issues.

Text by Artyom Ter-Harutyunyan
PhD in Law and Technical Sciences

With existence of the former Soviet regime, a unique mass legal mindset was formed according to which legal norms in the field of economy constitute some abstraction, and their specific violations would not even be punished.

The history witnesses that the corruption phenomena observed today in our society is caused not only by some defective traditions of the soviet era, but have deeper social and cultural roots, formed and imposed in specific historical and political situation when Armenia was deprived of independence. In XVII-XVIII centuries in the Eastern and Western Armenia, all principal officials were paying in advance 1-year tax from their territory to sultan or shah. Afterwards at their discretion they would collect money on-site as much as they wanted. The officials subordinate to the regional management used to be appointed by means of bargaining and open bribes. Bribe was official and legalized phenomena in Turkey and Persia. This circumstance would clear the way for any type of fraud, abuse, and legal violation.

After collapse of the USSR and restoration of the Armenian independence another socio-economic and political system was established, which in 1995 was legally secured by the RA Constitution.

Any country on its way to market economy has own market relationships peculiarities, which differ from other market models. In different countries, the market operates differently. In one case the market economy model yields good results, in other case - practically no results. It witnesses that the effectiveness of the market depends not only on the market relationships but also on general culture level of the population and their legal mindset.

It is necessary to mention that not only high professional economic and political activities are needed to combat corruption, but also it is necessary to change the socio-

psychological mentality of the population that was formed in the past and is prevailing now in the society.

From the point of view of corruption risks, dynamics of the population relationships development in the areas of production of material and spiritual values, their distribution, exchange and consumption can be of positive as well as negative character.

The negative effect of corruption on the economy development is obvious. First: the corruption is not only a tax for businesses but also the worst form of tax, which by its essence makes the economy non-transparent and inefficient. Second: the corruption prevents from implementation of any socio-economic program by the government. For this reason, all countries combat corruption, though not all of them achieve success. It is more difficult to fight against corruption when it penetrates several branches of the power at one time and is systematized. Only consistent and systematized fight, based on the principle of imminence of punishment can guarantee success. Even if the law stipulates severe punishment, but it is executed selectively, under the mentioned circumstances the mistakes become unavoidable. By means of bribe, it becomes possible not only to avoid responsibility but also to hold "responsible" the competitors, etc. Besides, if elements of corruption exist at the highest levels of the power pyramid, the game rules are offered the way that the corruption becomes reproductive.

One of guarantees of the success to combat corruption is non-legitimacy of the corruption transactions. Mutual responsibilities and agreements achieved based on corruption (bribes) cannot be executed through the court unlike legal agreements (contracts foreseen by the law etc.). How to make an officer redeem his promise after he had received his "pay"? And vice versa - what is a sense of "paying" a person for already provided illegal services?

կարգային պայքարը, որի հիմքում դրված է պարփի անխուսափելիության սկզբունքը: Անգամ եթե օրենքով խիստ պարփի է նախատեսված, սակայն նրա կիրառումը իրականացվելու է ընտրովիության սկզբունքով, ապա նշված պայմաններում անխուսափելի են դառնում սխալները՝ կաշառքի միջոցով կարելի է ոչ միայն խուսափել պարասխանաբարությունից, այլև «պարասխանաբարության» ենթարկել մրցակիցներին և այլն: Բացի այդ, եթե կոռուպցիայի էլեմենտները առկա են նաև իշխանական բուրգի վերին մակարդակներում, ապա ինքնին խաղի կանոնները առաջադրվում են այնպես, որ կոռուպցիան վերաբարադրվի:

Կոռուպցիայի դեմ պայքարի հաջողության կարևոր երաշխիքներից է կոռուպցիոն գործարքների ոչ լեգիտիմությունը: Կոռուպցիոն գործարքով (կաշառքով) պայմանավորված փոխադարձ պարավորությունները չեն կարող իրագործվել դարարանի միջոցով, ի տարբերություն լեգալ պայմանավորվածությունների (օրենսդրությամբ նախատեսված պայմանագրեր և այլն): Ինչպես պարագրերը պաշտոնաբար անձին կարարել խոստացածը, երբ նա արդեն սրացել է իր «վճարը»: Եվ հակառակը՝ ինչ իմաստ ունի «վճարել» նրան արդեն իսկ տրամադրված անլեգալ ծառայություններից հետո: Պարզվում է, որ եթե առկա է խաբեության վրանգ, ապա կոռուպցիոն գործարքի երկու կողմերն էլ (և կաշառակերը, և կաշառատուն) հայտնվում են բավական բարդ վիճակում: Կոռուպցիայի մակարդակը կարող է նվազել այն դեպքում, երբ կաճի անվտանգությունը «գործարքի» մասնակիցների միջև: Այդ իսկ պարճատով մի շարք երկրներում իրավապահ մարմինների հետ համագործակցող անձինք պաշտպանված են օրենքով:

Ճանապարհային ոստիկանության գործունեությունում կոռուպցիոն ռիսկերը նվազեցնելու համար (և ոչ միայն այդ պարճատով) ԱՄՆ-ում վարորդին արգելված է լքել իր նստավայրը: Իսկ եթե տեսուչին նկատվում է ծառայողական մեքենայում կամ այլ տեղում վարորդի հետ գրուցելիս կամ ընդամենը այն պահին, երբ նա հրավիրում է վարորդին ծառայողական մեքենա, ապա տեսուչը կենթարկվի քրեական պարասխանաբարության՝ կաշառք ստանալու փորձ կատարելու մեղադրանքով:

Կոռուպցիոն գործարքների հետագոյությունների իրականացումը ըստ էության բավականաչափ բարդ է, ինչը պայմանավորված է տարատեսակ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պարճատներով:

Կոռուպցիայի դեմ պայքարի որպես մեկ այլ միջոց կարելի է նշել գործարքների և գործընթացների թափանցիկությունը: Մեծ առաջընթաց կարելի է ապահովել դարական վճիռների, պետական գնումների մրցույթների արդյունքների և հանրային հետաքրքրությանն արժանի այլ որոշումների բոլոր տեսակի ՋԼՄ-ներում հրապարակելու դեպքում: Նշված պահանջը չկատարելու համար անհրաժեշտ է նախատեսել համապարասխան պարճամիջոցներ:

Ներկայիս սոցիալ-տնտեսական պայմաններում ՏՏ քաղաքացիների մոտ կորել է վտանգությունը ապագայի հանդեպ, քանի որ պետությունը հնարավորություն չունի իրագործելու քաղաքացիների ցմահ գրադվածության, պետական ծառայողների և մասնավորապես

«ուսադիրներով մարդկանց» հստակ երաշխավորված սոցիալական ապահովության անհրաժեշտ և արդյունավետ ռազմավարություն: Մակայն այս պայմաններում այդ քաղաքացիների համար հնարավորություն է սրելով սրագործն հասնել որոշակի բարեկեցության մակարդակի՝ մասնակից դառնալով «շահավետ» կոռուպցիոն և սրվերային տնտեսական գործարքների: Այդ իսկ կապակցությամբ համապետական հակակոռուպցիոն միջոցառումների իրականացման շրջանակներում առանձնակի ուշադրություն է պետք դարձնել պետական ծառայողների երաշխավորված ու բավարար սոցիալական ապահովման և նրանց գործունեության օբյեկտիվ ու իրական վերահսկողության մեխանիզմների մշակմանն ու իրագործմանը:

Պետական ծառայողների գործունեության նկատմամբ իրական և արդյունավետ վերահսկողության մեխանիզմների ներդրման տեսանկյունից կարող է հետաքրքրություն առաջացնել (ինչու չէ նաև կոնկրետ քննարկումների առարկա դառնալ) հետևյալ առաջարկությունը՝ պետական ծառայողի կողմից շահագիտական նպատակով (որպես կոռուպցիոն գործարքի մասնակից) իր պաշտոնական լիազորությունները չարաշահելու (չկատարելու կամ անցնելու) դեպքում պարտադիր կարգապահական պարասխանաբարություն նախատեսել նաև նշված ծառայողի անմիջական ղեկավարի համար՝ աշխատանքից ազատում: Եթե իհարկե վերջինս «գործարքի» մասնակից (հանցակից) չի հանդիսանում: Այսպես անհրաժեշտ է նշել, որ ծառայողի անմիջական պետի նկատմամբ աշխատանքից ազատումը, որպես պարտադիր կարգապահական պարփի կիրառումը անհրաժեշտ է ամրագրել համապարասխան նորմատիվային իրավական ակտերով, այլ ոչ թե թողնել վերադասի հայեցողությանը: Նշված մեխանիզմի ներդրումը կարող է ապահովել հետևյալը՝

- պետական ծառայողների պաշտոնական լիազորություններից բխող գործունեության արդյունավետության բարձրացում,
- անմիջական պետի կողմից իր աշխատանքիցների գործունեության նկատմամբ իրական (այլ ոչ ֆորմալ) և ամենօրյա վերահսկողություն,
- պետական ծառայողի և հայցող քաղաքացու միջև կոռուպցիոն հարաբերությունների հնարավորության նվազեցում,
- անմիջական պետ և աշխատանքից հարաբերություններում ոչ պաշտոնական գործառայություններից բխող հարաբերությունների (կոռուպցիոն հարաբերությունների) համար նպաստող պայմանների վերացում,
- ժամանակակից պայմաններում պետական ծառայողներին անհրաժեշտ իրավագիտակցության ձևավորման համար անհրաժեշտ պայմանների սրելով:

Այնուամենայնիվ կոռուպցիայի դեմ պայքարում առաջին իսկ քայլը կլինի դադարել թողարկել այդ արարավոր երևույթը և ձևացնել, թե ամեն ինչ կարգին է: Կոռուպցիայի խնդիրը հնարավոր չէ լուծել՝ ձևացնելով, թե այն գոյություն չունի: Բոլոր մակարդակներում անհրաժեշտ է դրսևորել քաղաքական, մասնագիտական և քաղաքացիական կամք այդ բարդույթը հաղթահարելու համար:

It turns out that if there is a cheating threat, both parties of the corruption transaction (the briber and the bribe taker) find themselves in a very difficult situation. The level of corruption can decrease when suspicion among parties of the "deal" grows. For this reason in a number of countries persons cooperating with law enforcement authorities are protected by the law.

In order to reduce corruption risk in the traffic police operations (and not only for this reason), a driver in US is not allowed to leave the car. If the inspector is noticed to talk with a driver in a police car or somewhere else, or even while he invites a driver to the police car, the inspector will be subjected to criminal responsibility for an attempt to take bribe.

It is very difficult to investigate cases that involve corruption due to different subjective and objective reasons.

Transparency of transactions and procedures can be mentioned as another method to combat corruption. Progress can be achieved by means of publicizing through Mass Media all court decisions, results of state tenders and other decisions that worth attention of the public. It is necessary to stipulate punishment for avoiding complying with these requirements.

Under the current socio-economic conditions, the RA citizens have lost confidence in their future since the government cannot implement a proper and efficient strategy for citizens' life employment, precise social security for civil servants and particularly for "people with shoulder straps". Meanwhile under these circumstances this category of citizens got opportunity to reach some level of welfare very rapidly by becoming a party of "beneficial" corruption and shadow economy transactions.

Having this in mind special attention must be paid - in the framework of anti-corruption state projects - to the social security system of state employees as well as to the development and implementation of control mechanisms aiming to objectively overview their performance.

From standpoint of introducing realistic and effective control mechanisms for state employees' performance the following proposal can cause interest (why not, it may even become a specific subject for discussion): introducing punishment (firing) to immediate supervisor of an official (a party of the corruption deal) who abused his position for own benefit. Here it should be mentioned that obligatory firing of the immediate supervisor must be stipulated by related normative acts, and not be left at the management's discretion. Introduction of the mentioned mechanism shall:

- Enhance effectiveness of state employees' performance in line with their official authorities;

- Ensure daily control of the immediate supervisor over subordinate employees' performance (factual);

- Minimize possibility of corruptive relations between the state employee and the customer;

- Avoid conditions that are favorable for creating unofficial relationships (ground for corruption) between the supervisor and the subordinate employee;

- Provide for conditions that are favorable for formation of necessary legal mindset of state employees.

In any event, the first step to combat corruption is to stop concealing this defective phenomenon and pretend that everything is fine. It is impossible to solve the corruption problem by pretending that it does not exist. In order to overcome this problem it is necessary to manifest political, professional and civic will.

On the same side of the battlefield

Summer months were full of meetings and conferences on issues of non-proliferation of weapons of mass destruction and export control where Armenian representatives were actively participating

Նունիսի 8-10-ը Կիևում տեղի ունեցավ արտահանման վերահսկողության հերթական 11-րդ համաժողովը, որին ներկա էին մոտ 300 պարվիրակներ աշխարհի փարբեր երկրներից: Ամենամյա այս հանդիպմանը Նայաստանը ներկայացնում էին Զանգվածային ոչնչացման զենքի չտարածման խնդիրների հայկական հեղափոխական կենտրոնի (NPC) գործադիր տնօրեն Կարեն Գասպարյանը, ՆՏ ՊՆ պաշտպանական բաղաբաղանդության վարչության միջազգային պայմանագրաիրավական ապահովման բաժնի գլխավոր մասնագետ Վիրաբ Խաչատրյանը և ՆՏ էկոնոմիկայի նախարարության ռազմարդյունաբերության բաժնի պետ Տիգրան Պևրոպյանը: Նամաժողովում քննարկվեցին առաջիկա մարտահրավերները, նախանշվեցին այն ընդհանուր ուղղությունները, որոնցով պետք է զարգանա արտահանման վերահսկողությունը:

Ներթափանցող այս համաժողովին հրավիրված էին նաև այնպիսի երկրներ (Պակիստան, Ննդկաստան և այլն), որոնք արտահանման վերահսկողության տեսակետից մտահոգություն են առաջացնում: Ամեն փարբի հրավիրվող այս հավաքը մեկ փունիքի ներքո է համախմբում արտահանման վերահսկողության ոլորտում աշխարհը կազմակերպություններին և փալիս աշխարհաբանքային ընդհանուր ուղղություններ:

Նայաստանյան պարվիրակները Կիևում հանդիպեցին Արտահանման վերահսկողության միջազգային գրասենյակի և անվտանգության և չտարածման միջազգային բյուրոյի տնօրեն Զաթին Ֆրիդմանի հետ՝ վերջինիս նախաձեռնությամբ: Պարոն Ֆրիդմանը հեղափոխված էր Նայաստանում արտահանման վերահսկողության ոլորտում կարգավորող աշխարհաբանքներով: Մեկուկես ժամ տևած հանդիպման

ընթացքում հայ պարվիրակները մանրամասն ներկայացրին մեր երկրում իրականացվող գործընթացները: Ինչպես տեղեկացնում է Զանգվածային ոչնչացման զենքի չտարածման խնդիրների հայկական հեղափոխական կենտրոնի գործադիր տնօրեն Կարեն Գասպարյանը, Զաթին Ֆրիդմանի այս հեղափոխությունը մասնավորապես պայմանավորված էր Նայաստանի Իրանի Իսլամական Նանրապետության հետ ընդհանուր սահման ունենալու հանգամանքով: Արտասահմանցի գործընկերոջը ներկայացվեցին Իրանի հետ սահմանամերձ գոտիներում կարգավորող աշխարհաբանքները: Պարոն Ֆրիդմանը մինչև հանդիպումը ծանոթացել էր ոլորտին առնչվող հայաստանյան օրենսդրությանը և իր գոհունակությունը հայտնեց գործող օրենսդրության առնչությամբ: Նա ցանկություն հայտնեց հեղափոխում նույնպես համագործակցել հայկական կողմի հետ:

Ուկրաինայում հրավիրված համաժողովում հիմնական շեշտը դրվեց ներկազմակերպչական վերահսկողության վրա: Այս հավաքը որպես առաջիկա նպատակ ուղենշեց կազմակերպությունների ներսում վերահսկող մարմնի ստեղծումը: «Մեր երկրում այս պահին այդ հարցը խստորեն դրված չէ, բայց ի վերջո կգա ժամանակը, և Նայաստանն էլ պետք է այդ սկզբունքը ներդնի: Դա նշանակում է, որ կազմակերպություններն իրենց կառուցվածքում պետք է ունենան առանձին ստորաբաժանում, որը պետք է իրականացնի վերահսկման գործառնությունների առաջին քայլերն ու դիմի համապատասխան մարմիններին արտահանման թույլտվություն ստանալու համար: Եվրոպական երկրներում և Միացյալ Նահանգներում այս մեխանիզմը գործում է որպես օրենք: Նայ գործարարների համար, սակայն, դա բավականին ծախսարար գործընթաց կլինի: Այդ հանգամանքը ներկայացվեց նաև Զ. Ֆրիդմանի հետ հանդիպմանը: Նա նշեց, որ այդ ուղղությամբ գուցե անհրաժեշտ լինի ներդնել այլընտրանքային մեթոդներ՝ համակարգն առավել մարտնչի դարձնելու համար: Այնպես որ պետք է պարզապես լինել, քանի որ ապագայում ի վերջո գնալու ենք դրան», - նշեց Կ. Գասպարյանը:

Արտահանման վերահսկման հաջորդ միջոցառումը տեղի ունեցավ հուլիսի 5-ից 7-ը Նամբուրգում: Այն կիլյան հանդիպման շարունակությունն էր, մեկ փարբերությամբ միայն. այն կազմակերպված էր Եվրամիության, ինչպես նաև Եվրամիության նոր հարևանության ծրագրում ընդգրկված երկրների համար: Այստեղ նույնպես շեշտը դրված էր արտահանման վերահսկողության արդյունավետության բարձրացման վրա: Այս այցելության շրջանակներում հայկական կողմը հյուրընկալվեց Նամբուրգի նավահանգստում և ծանոթացավ նավահանգստում կիրառվող արտահանման վերահսկման բարդ մեխանիզմներին: Իհարկե, այս փորձն ուսանելի էր, բայց ոչ արդիական Նայաստանի համար: Նայաստանն այս միջոցառմանը ներկայացնում էին NPC-ի, ՆՏ էկոնոմիկայի, պաշտպանության և արտաքին գործերի նախարարությունների, ազգային անվտանգության ծառայության ներկայացուցիչները:

On July 8-10 a regular 11th Conference on Export Control was organized in Kiev with participation of around 300 delegates from all over the world. At this annual Conference Armenia was represented by the Executive Director of a Research Center for Non-Proliferation Problems of Armenia (NPC) Mr. Karen Gasparyan, Chief Specialist of International Legal Division, Defense Policy Department of the RA Ministry of Defense Mr. Virab Khachatryan and a Head of Military Industry Department of the Ministry of Economy Mr. Tigran Petrosyan. The coming challenges, as well as general trends for export control development were discussed at the Conference.

The countries that cause concern from proliferation standpoint (like Pakistan, India and others) were also invited to participate in this regular meeting. This annually convoked Conference gathers and unifies organizations involved in the export control and gives them uniform working directions.

Armenian representatives met in Kiev with a director of Office of Export Control Cooperation Bureau of International Security and Nonproliferation Mr. Justine Friedman by the initiative of the latest. Mr. Friedman was interested in works related to the system of export control that are currently carried out in Armenia. During an hour and a half meeting Armenian delegates presented in all details all current processes in our country. With reference to the Executive Director of a Research Center for Non-Proliferation Problems of Armenia Mr. Karen

Gasparyan, the interest of Justine Friedman is caused particularly by the existing common crossing border between Armenia and Islamic republic of Iran. The foreign colleague was presented the current activities in the border zone with Iran. Before the meeting Mr. Friedman got acquainted with Armenian legislation related to the field of non-proliferation and expressed his satisfaction with relation to the current legislation. He expressed his willingness to continue cooperation with Armenia in the future.

In the Conference, organized in Ukraine the main focus was put on the Internal Compliance Program. As a nearest future goal the conference mention establishment of a control body within organizations. "This issue is not a priority at this time for our country, but eventually Armenia will introduce this principle. It means that organizations must have in their structure a special department to implement first step control functions and then refer to appropriate bodies for granting export license. In Europe and USA this mechanism works as a law. Meanwhile for Armenian businessman this will be a pretty expensive procedure. This circumstance was presented to Mr. Friedman at the meeting. He mentioned that it might become necessary to introduce alternative methods to make the system more affordable. Thus, it is necessary to be prepared since in the future eventually we will come to that", mentioned Mr. Karen Grigoryan.

The next event in export control system was organized on July 5-7 in Hamburg. That was a continuation of the Kiev meeting only with one difference: it was organized

Ամռան ընթացքում րեդի ունեցած երրորդ միջոցառումը րեխնիկական փորձագետների հանդիպումն էր Վրաստանի Թելավի քաղաքում: ԱՊՏ շարերկրներ ցանկություն են հայտնել ունենալ զանգվածային ոչնչացման զենքի չբարաժման խնդիրների հեղափոխական կենտրոն: Ման կենտրոններ սրեղծելու հարցում աջակցություն է հայտնել Միացյալ Նահանգները: Մանապրիկ կենտրոններ արդեն իսկ գործում են Ղայաստանում, Ռուսաստանում և Ուկրաինայում: Այս կենտրոնների ներկայացուցիչներն էլ հրավիրված էին Վրաստան ներկայացնելու իրենց փորձն ու գործունեությունը: Այդ հավաքն արդեն րավել է իր արդյունքները. օրերս Վրաստանում իրավաբանորեն սրեղծվեց համանման կառույց: Այս միջոցառումը րավականին գործնական էր և ինտերակտիվ: Պարվիրակները երկօրյա թեժ քննարկումների ընթացքում ժանթթացան րարբեր երկրների համապարասխան օրենսդրություններին ու փորձին: Ման կենտրոնների սրեղծումն ԱՊՏ բոլոր երկրներում, ըստ NPC-ի ղեկավարի, արդիական է և կենտրացնի այս ոլորտում շիումներն ու կրարձրացնի աշխարանքի արդյունավետությունը: Վրաստանյան հանդիպման ավարին որոշում ընդունվեց մինչև 2012 թվականը բոլոր երկրներում գործնական քայլեր ձեռնարկել նման կենտրոններ սրեղծելու ուղղությամբ:

NPC-ն հայաստանյան իրականության մեջ այն եզակի հասարակական կազմակերպություններից է, որը սերտորեն համագործակցում է կառավարության հետ զանգվածային ոչնչացման զենքի չբարաժման ոլորտում: Ռրպես կանոն, Ղայաստանում կառավարությունն ու հասարակական կազմակերպությունները րարբեր ճակարներում են գրնվում: Ռ՛րն է այս սերտ համագործակցության գաղրնիքը: «Մենք չենք կարող չհամագործակցել կառավարության հետ, որովհետև ի րարբերություն այլ հասարակական կազմակերպությունների, մենք ունենք մեկ խնդիր. դա զանգվածային զենքի չբարաժումն է և գլորալ անվրանգությունը, - մեր հարցին ի պարասխան նշեց Կ. Գասպարյանը: - Այս պարագայում հակակշի կամ հակամարտության որևէ հարց չի առաջանում, քանի որ նպարակները նույնն են: Իհարկե, մենք հակակշիո հանդիսանում ենք, րայց այդ հակակշիոր ոչ թե սկգրունքային է, այլ ուղղված է խնդրի լուծման լավագույն րարբերակները կամ մեխանիզմները վեր հանելուն: Երբեմն ունենում ենք որոշ խնդիրներ կառավարության հետ, քանի որ շար ղեպերում կարծում ենք, որ իմպերարիվ եղանակներով հարցերի լուծումն այնքան էլ ճիշտ չէ, և պերք է այլընրանքային ճանապարհ գրնել: Այդ վեճերի ընթացքում ճշմարտությունն իհարկե ձնվում է: Մակայն թե՛ մեր, թե՛ կառավարության սկգրունքային րեսակետները նույնն են: Մենք սովորարար մեր գործունեությունը համեմարում ենք պարերագմի հետ: Եվ պերք է նշեմ, որ արարահանման վերահսկողության և զանգվածային ոչնչացման զենքի չբարաժման հարցերում բոլորս պայքարում ենք ճակարի նույն կողմում: Ղակառակ կողմում գրնվել նշանակում է լինել հանցագործ»:

also for EU and for countries, involved in the EU new neighborhood program. Here again the focus was on enhancing control efficiency. Within frameworks of this meeting the Armenian side visited Hamburg harbor and familiarized with complex mechanisms of export control. Of course, this experience was very informative but not suitable for the Armenian reality. At the meeting Armenia was represented by the NPC, RA Ministry of Economy, RA Ministry of Defense, RA Ministry of Foreign Affairs and the RA National Security Service.

The third event that took place this summer was a meeting of technical experts in Telavi, Georgia. Many CIS countries expressed their willingness to have non-proliferation research centers in their countries. US expressed its readiness to assist in establishing these centers. Similar centers have already been operating in Armenia, Russia and Ukraine. Representatives of these centers were invited to Georgia to make a presentation on their experience and on-going activities. This meeting has already yielded its results: recently a similar organization has been legally established in Georgia. The meeting was very practical and interactive. The delegates during two-day active discussions got familiar with related experience and legislation of different countries. According to the NPC director, formation of these centers in all CIS countries is timely; it will facilitate the communication in the related field and enhance efficiency of the work. By the end of the Georgian meeting a decision was made to undertake practical steps towards establishment of such centers in all countries by 2012.

In the Armenian reality NPC is the only public organization which closely cooperates with the Government in the field of Non-proliferation of weapons of mass destruction. As a rule the Government and public organizations are at different levels. What is a secret of the NPC? "We have to cooperation with the Government because unlike NGOs in other fields, our and the Government's standpoints related to non-proliferation of weapons of mass destruction and global security completely coincide", mentioned Mr. Gasparyan in reply to our question. "Having this in mind there is no issue of controversial points or confrontation, as long as our goal is common. Of course, by essence we are counterbalance but this is not a principal counterbalance, we are focused on finding best mechanisms to solve this problem. Sometimes we face specific problems with the government as in many cases we think that the problems should not be always solved by imperative way; alternative ways should be found. The solution is generated as a result of discussions. Ultimately the principal viewpoints are same. Normally we compare our activities with a war and I must say that in the matter of export control and non-proliferation of weapons of mass destruction we all fight on the same side of the battlefield. To be on the opposite side means to be a criminal."

ՎԵՐԱՀՍԿՈՒՄ ՀԱՆՈՒՄ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹՅԱՆ

**ԱՐՏԱՀԱՄԱՆ ՎԵՐԱՀԱՎԱՐԱՆ ԵՎ ԱՍՀԱՄԱՆՅՈՒՆ ԵՆՎՏՆԱԳՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԻՐԱԳՈՐԾՄԱՆ, ՕՐԵՆԱ-
ԴՐՏԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ԻՆՉՊՈՒՆ ԱՆՆ ԵՎ ՈՂՈՐՏՈՒՄ ՏԻՐՈՂ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՄԱՍԻՆ
ՀՅՍԱՏԱՆՈՒՄ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻՅՈՅՍԻ ԱՆՀԱՏԱԿՆԵՐԻ ԴԵՄՈՒՆԱՏՅԱՆ ԱՐՏԱՀԱՄԱՆ ՎԵՐԱՀԱՎԱՐԱՆ ԵՎ
ԱՍՀԱՄԱՆՅՈՒՆ ԵՆՎՏՆԱԳՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ԽՈՐՀՐԳՍՏՈՒ ՖԻՆԵՂ ԿՈՐՏԵՐԻ ՀԵՏ ՀՐԻՑԱԶՐՈՒԺՈՒՄ**

-ՏՏ-ում ԱՄՆ դեսպանապարան արտահանման վերահսկման և սահմանային անվտանգության ծրագիրն ի՞նչ է իրենից ներկայացնում և ի՞նչ խնդիրներ ու նպատակներ ունի:

-Արտահանման վերահսկման ծրագիրը, որ գործում է ԱՄՆ պետդեպարտամենտի ներքո, իրականացվում է ոչ միայն Հայաստանում, այլև ամբողջ աշխարհում: Ծրագրի հիմնական նպատակն է ուժեղացնել արտահանման վերահսկման գործընթացն այն երկրներում, որտեղ այն գործում է: Այդ ոլորտում համագործակցում ենք նաև միջազգային այլ կազմակերպությունների հետ՝ առավելագույնի հասցնելու արդյունավետ և արագ ընդհանուր օժանդակությունը: Մեր գործունեությունն ուղղված է արտահանման վերահսկողությանն ուղղված աջակցության բազմաբնույթի խնդիրներին, սկսած լիցենզավորման և իրավակարգավորման արևմտյան հարցերի շուրջ աշխարհաբարձր քննարկումներից մինչև սարքավորումների փոխադրում և ուսուցում սահմանային հսկողության ու համապարասխան պահանջների կիրարկումն ապահովող կառույցների համար:

-Ըստ Ձեր դիտարկումների՝ արտահանման վերահսկման ոլորտում Հայաստանն այսօր ի՞նչ վիճակում է գտնվում:

-Նախևառաջ ասեմ, որ ԱՄՆ դեսպանապարան արտահանման վերահսկման և սահմանների անվտանգության ծրագիրը Հայաստանում երկար փորձեր է գործում: Այդ փորձերի ընթացքում փոքր փոփոխություններ են մտնում սահմանային անվտանգության ապահովման ոլորտում ընդգրկված գերատեսչություններին: Աջակցություն փոխադրվել է և՛ թրեյնինգների փոխադրում, և՛ արևմտյան միջոցների: Այսօր արդեն մենք բավականին լավ հարաբերություններ ունենք ՏՏ կառավարության կազմում ընդգրկված գերատեսչությունների հետ, որոնց հետ

սերտորեն համագործակցում ենք: Խոսելով վերջին փորձի գործունեության մասին՝ նշեմ, որ 2009-ից սկսած շեշտադրումը եղել է օրենսդրական բարեփոխումների վրա, ինչի շրջանակներում բավականին արդյունավետ համագործակցել ենք ՏՏ կառավարության հետ: Մասնավորապես 2009-ի գարնանը ներկայացվեց Հայաստանի արտահանման վերահսկողության օրենսդրական դաշտի համարող ուսումնասիրություն, որի նպատակն էր առավել ամրապնդել այս օրենքներն ու կանոնակարգերը՝ հիմնվելով լավագույն միջազգային փորձի վրա և առաջնորդվելով ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի բանաձևով ստանձնած պարտավորություններով: 2009-ին, օրենսդրական փոփոխությունների հետ կապված, ԱՄՆ-ից հրավիրվել էին ոլորտում մասնագիտացած փորձագետներ, որոնք գործող օրենսդրության մանրակրկիտ ուսումնասիրությունից հետո ներկայացրին առաջարկներ հետագա բարելավման ուղղությամբ: 2009-ի վերջին Հայաստանի կառավարության վերանայումների ու լրամշակման աշխարհաբարձր առաջին փուլն ավարտվեց, ինչի արդյունքում փոփոխություններ կարևոր իրավական փոփոխություններ՝ կապված ռազմական նշանակության ապրանքների արտահանման վերահսկողության հետ: Այս փոփոխությունները նպատակ ունենին հեշտացնել օրինական առևտուրը՝ միաժամանակ դժվարացնելով ՏՏ փորձերում կամ ՏՏ փորձերով անօրինական առևտրի իրականացման հնարավորությունները: Առանձնակի ուշադրության են արժանի հետևյալ հանգամանքները, ռազմական նշանակության ապրանքների համար որպես լիցենզավորող մարմին սահմանվեց ՏՏ պաշտպանության նախարարությունը, Վասննաարի համաձայնագրերով սահմանված ռազմական նշանակության ապրանքների ցանկն ընդունվեց որպես ռազմական նշանակության ապ-

CONTROL FOR THE SAKE OF SECURITY

Interview with Export Control and Related Border Security Program Advisor, US Embassy in Armenia, on implementation of the EXBS Program, legislative changes and general situation in the system

- What does the Export Control and Related Border Security (EXBS) Program do and what are its goals and objectives?

- EXBS is a US Department of State Program, which functions not only in Armenia but also all over the world. The goal of the Program is to strengthen the export control procedures of those country where it functions. We cooperate with other international organizations aiming to maximize the overall assistance effort in the country. Our activities are focused on wide range of export control related issues from technical issues like licensing and legal-regulatory technical workshops to the provision of equipment and training for border control and law enforcement agencies.

- How would you evaluate the current export control system in Armenia?

- First, I must say that the EXBS Program has been functioning in Armenia already several years. During these years, the EXBS has been providing technical assistance and trainings to the agencies of border security system. We have established good relations and closely cooperate with the Government of the Republic of Armenia. Speaking about recent year's activities, I must say that starting 2009 we have focused on the legislative reform, with frameworks of which we have effectively been cooperating with the RA Government. In particular, in the spring of 2009 a joint review of the Armenia's export control legislation was presented. The analysis was aimed at strengthening the laws and regulations based on the best international practice and guided by UN Security Council Resolution obligations. In the end of 2009, the first stage of reviews and revisions of the Armenian Government was completed, which resulted in a number of important legal changes related to munitions export control. The changes were

designed to facilitate legal trade while making it harder for illegal trade to occur on or through Armenia. Areas of particular interest were the designation of the Ministry of Defense as a licensing authority for military products, adoption of the Wassenaar Arrangement Munitions list as the military products list and new procedures for obtaining a license for the import, export, transit and brokering of military products. Following the efforts on munitions export control, the Export Control Working Group began efforts to revise existing dual-use export control legislation and by July 2010, a new law and implementing decrees for dual-use items was adopted. Of significance of this revision was the designation of the Ministry of Economy as the dual-use items licensing authority, new procedures for obtaining a license for their import and export, transfer of intangible values, and an emphasis on the need for exporting entities to have internal compliance program. I must say that for any country legislative reform is a continuing process particularly in an area as complex and changing as export control systems. For instance, in US every week some changes are being introduced in the export control legislation and regulations. The system is dynamic and changeable. In any country it requires improvement and must go in line with the time requirement.

- Can we say that the Armenian legislation which regulates the system is in conformity with international criteria?

- Considering the mentioned legislative changes it can be said that they will help Armenia to ensure security and that the current laws are in conformity with the international criteria. Good laws, like those Armenia has adopted, promote legal business and punish law-breakers. That's why it is important that industry and the Government maintain strong and regular dialogue to

րանքների ցանկ, սահմանվեցին նոր ընթացակարգեր ռազմական նշանակության ապրանքների հետ կապված արտահանման, ներմուծման, փոխանցիկ փոխադրման և բրոկերային ծառայությունների լիցենզիաների փրամադրման վերաբերյալ:

Ներկելով ռազմական նշանակության ապրանքների արտահանման վերահսկողության հետ կապված նպատակային աշխատանքների օրինակին՝ արտահանման վերահսկողության հարցերով աշխատանքային խումբը ձեռնամուխ եղավ երկակի նշանակության ապրանքների արտահանման վերահսկողության գործող օրենսդրության վերանայմանը, և մինչև 2010-ի հուլիսն ընդունվեց նոր օրենք և օրենքի կիրարկումն ապահովող որոշում՝ կապված երկակի նշանակության ապրանքների հետ: Լրամշակված օրենսդրության կարևոր կետերից էր այն, որ ՏՏ Էկոնոմիկայի նախարարությունը սահմանվեց որպես լիցենզավորող մարմին երկակի նշանակության ապրանքների համար, նոր ընթացակարգեր սահմանվեցին ներմուծման և արտահանման լիցենզիաների ստացման, ոչ նյութական արժեքների փոխանցման համար, և շեշտադրվեց արտահանող ընկերություններում համապատասխանության ներքին ծրագրեր ունենալու կարևորությունը:

Նշեմ, որ ցանկացած երկրի համար էլ օրենսդրական բարեփոխումները շարունակական գործընթաց են, հարկկապես այնպիսի դժվար և փոփոխվող ոլորտում, ինչպիսին արտահանման վերահսկողությունն է: Օրինակ, ԱՄՆ-ում ամեն շաբաթ ինչ-որ փոփոխություն իրականացվում է այս բնագավառին առնչվող օրենսդրությունում կամ կարգավորումներով: Ոլորտը դինամիկ է և անընդհար փոփոխվող: Ցանկացած երկրում այն կարարելագործման, ժամանակի պահանջներին համապատասխանության խնդիր ունի:

- Կարելի՞ է ասել, որ այս ոլորտը կարգավորող ՏՏ օրենսդրությունը համապատասխանում է միջազգային չափանիշներին:

- Տաշվի ասելով նշված օրենսդրական փոփոխությունները՝ կարելի է ասել, որ դրանք կօգնեն Տայաստանին ապահովել անվտանգությունը: Կարելի է ասել նաև, որ առկա օրենքները համապատասխանում են միջազգային չափանիշներին: Լավ օրենքները, ինչպիսիք ունի Տայաստանը, խթանում են օրինական գործունեությունը և պարժում օրինախախտներին: Այդ իսկ պարճառով կարևոր է՝ ոլորտի գործարար կառույցների և կառավարության միջև լինի ամուր և կանոնավոր երկխոսություն, որպեսզի ոլորտի կառույցները տեղյակ լինեն իրենց պարտավորությունների մասին, իսկ կառավարությունն ամեն ինչ անի, որպեսզի օրենքի պահանջների կարարումը լինի հնարավորին չափ պարզեցված՝ ապահովելով առևտրի հարթ ընթացքը Տայաստանից և դեպի Տայաստան:

- Որքան էլ խոսենք տեխնիկական վերազինման մասին, մինևույն է, անհրաժեշտ են փորձառու, բանիմաց մասնագետներ: Տայ մասնագետները համապատասխան որակավորում ունե՞ն:

- Մենք ոչ միայն փրամադրում ենք տեխնիկական միջոցներ, այլև անցկացնում համապատասխան թրեյնինգներ, որպեսզի մաքսային աշխատողներն ու սահմանապահ ծառայության ներկայացուցիչները կարողանան ճիշտ աշխատել այդ սարքավորումների հետ: Մինևույն ժամանակ այդ թրեյնինգները պետք է կրեն շարունակական բնույթ, քանի որ մաքսային և սահմանային ծառայությունների աշխատակիցները փոխվում են, և պետք է միշտ ունենալ պարասպաված աշխատակազմ: Թրեյնինգներն իրականացվում են, և մասնագետների տեխնիկական գիտելիքները բավականին բարձր մակարդակի վրա են, որպեսզի համապատասխան սարքերը ճիշտ օգտագործվեն:

- Տայաստանը սահմանակից երկիր է Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետ, մի երկրի, որն այսօր որոշակի խնդիրներ ունի ԱՄՆ-ի հետ: Այդ առումով Տայաստան-Իրան սահմանն ի՞նչ նշանակություն ունի ամերիկյան կողմի համար:

- ԱՄՆ-ի համար կարևոր է, որպեսզի բացահայտվեն և կանխվեն զանգվածային ոչնչացման զենքի կամ նման զենք ստեղծելու համար անհրաժեշտ էլուրների ու միջոցների բոլոր ապօրինի փոխադրումները, անկախ այն հանգամանքից, թե որ երկրում են դրանք կարարվում: Արտահանման վերահսկումն ու սահմանների անվտանգությունը խիստ կարևոր են բոլոր երկրների համար:

- Աշխարհի քանի՞ երկրներում է գործում արտահանման վերահսկման և սահմանների անվտանգության ամերիկյան ծրագիրը:

- Ավելի քան 60 երկրներում, որոնցից 25-ում գործում են արտահանման վերահսկման և սահմանների անվտանգության ծրագրի խորհրդարաններ: Եվ կապված այն հանգամանքից, թե ինչպես է ընթանում այդ գործընթացը փվյալ երկրում, խորհրդարան կարող է մի երկրից տեղափոխվել մեկ այլ երկիր: Բնական է, եթե նույնիսկ խորհրդարան չկա երկրում, ապա ԱՄՆ դեսպանատունը շարունակում է հետևել արտահանման վերահսկման գործընթացներին:

- Իսկ երկրների ընտրությունն ի՞նչ սկզբունքով է կարարվում:

- Կան մի քանի չափանիշներ: Բնական է, Արևմտյան Եվրոպայի երկրներին նման աջակցություն ցուցաբերելն իմաստ չունի, քանի որ նրանք այս ոլորտում ունեն սեփական մեծ փորձ: Ավելի նպատակահարմար է այս հարցում օգնել հետխորհրդային տարածքի պետություններին, որովհետև նրանք ավանդույթներ չկան, և՛ բավարար ռեսուրսներ չունեն: Բացի այդ, ընտրության չափանիշներից մեկն էլ փվյալ երկրում երկակի նշանակության ապրանքների առկայությունն է:

- Որն է խոչընդոտ կա՞ Տայաստանում արտահանման վերահսկման և սահմանների անվտանգության ծրագրի իրականացման համար:

- Որն է դժվարություն մեր ծրագրի համար Տայաստանում գոյություն չունի: ՏՏ կառավարությունը պարասպարակամ է և համագործակցում է մեզ հետ: Մեր տեղեկություններով՝ եվրոպական այլ կազմակերպությունների կողմից ֆինանսավորվող ծրագրերը նույնպես որն է խնդիր չունեն:

keep the industry informed of their legal obligations and to ensure the Government makes it as simple as possible to comply with the law requirements thus facilitating smooth flow of commerce in and out of Armenia.

- Regardless how much we talk about technological provision, there will always be a need for specialists. Do Armenian specialists have proper qualification?

- Besides equipment, we organize trainings enabling customs officers and border security representatives properly operate this equipment. The trainings must be on-going because of outflow of the customs and border security officers, and there always should be a well trained staff in place. The trainings are provided regularly and the technical knowledge of specialists is kept on a high level so that the equipment is properly operated.

- Armenia borders with Islamic Republic of Iran, a country that has today specific problems with USA. In this regard, what does the Armenia-Iran border mean for America?

- It is important for America to identify and interdict illegal traffic of Weapons of Mass Destruction or items that can be used for their creation. This is why it is important for all countries to have strong export control

and implementation programs.

- In how many countries does the EXBS operate?

- EXBS is active in over 60 countries with 25 resident advisors around the world. Depending on how this process goes on in the country, the Advisor can move from one country to another. Of course, even if there is no advisor in the country, the US Embassy oversees the Program's operation.

- How are the countries being selected?

- There are several criteria. Naturally, there is no sense to provide this assistance to the Western European countries since they have big experience in this field. It is more reasonable to help post-soviet countries because there are no established procedures or sufficient resources there. Besides, one of the criteria is presence of dual-use goods in the country.

- Does the EXBS face any obstacles in Armenia while implementing the Program?

- Our Program does not face any problem in Armenia. The Armenian Government is supportive and cooperates with the Program. According to our information, the programs funded by the European countries do not have any problems either.

ՓՈՐՁԱՐԿՈՒՄՆԵՐԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՀՐԱԺԱՐՎԵԼԸ

ՊԵՏԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԵՑ ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ԳԵՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ ՓՈՐՁԱՐԿՈՒՄԸ ԿՍՏԱՐՎԵԼ Է ԱՄՆ-ՈՒՄ 1945-Ի ՀՈՒՒՄԻ 16-ԻՆ: ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ՀՆՁՈՐՈՂ, ՍՐԴԵՆ ՈՉ ՓՈՐՁԱՆՍԿԱՆ, ՊՍՅՈՒՅՈՒՄՆԵՐԸ ՈՐՈՏԱՅԻՆ ՃԱՊՈՒՆԻՆԻ ՆԱԳՍԱՍԿԻ Լ. ՀԻՐՈՍԻՄՍԻ ԲՍՈՒՅՔԵՐՈՒՄ 1945-Ի ՕԳՈՍՏՈՍԻՆ: ՀԵՏԼԱՆՔՆԵՐԸ ԲՈՂՈՐԻՆ ԵՆ ՀՍՅՏԻ: ԶԱՆԳՎԱԾՍՅԱԻՆ ՈՉՆՉՍՑՄԱՆ ԳԵՆԵՐ ՓՈՐՁԱՐԿՈՂ ՀՆՁՈՐՈՂ ՊԵՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԽՍՀՄ-ԻՆ ԷՐ՝ 1949-Ի ՕԳՈՍՏՈՍԻ 29-ԻՆ ՊՍՅՈՒՅՈՒՄ ԻՐԱԿԱՆՍԻՎԵՑ ԴՆՁՆԱՍՏԱՆՈՒՄ ՏԵՂՍԿԱՅՎԱԾ ՍԵՄԻՊՍԵՆՍԿԻՆԻ ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ՓՈՐՁԱՐԿՈՒՄԸ: ԿԵՄ ԴՍՐ ԱՆՉ ՀԵՆՉ ՕԳՈՍՏՈՍԻ 29-Ը ՀՍՅՏԱՐՎԵՑ ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ ԳԵՆԵՐԻՉ ՀՐԱժԱՐՎԵԼՈՒ ՄԻՋՍՈՑԱՅԻՆ ՕՐ:

1896-ին, երբ ֆրանսիացի քիմիկոս Անրուան Անրի Բեկերլը բացահայտեց ուրանի ռադիոակտիվությունը, հնարավոր չէր պարկերացնել, որ գիտական այդ հայտնագործությունն իսկական չարիք կդառնա մարդկության համար: Զանգվածային ոչնչացման գենի սպեղծման ճանապարհին դա, թերևս, առաջին քայլն էր: XX դարի կեսերին գենքն արդեն իրականություն էր: Տեսնելով և սեփական մաշկի վրա զգալով դրա սարսափելի հետևանքները՝ XX դարավերջին միջազգային հանրությունը սկսեց խոսել այն չարաբանելու և դրանից հրաժարվելու մասին: Առաջին և որոշակի քայլն այս գործում կատարեց Ղազախստանը: Անկախացումից հետո 1991-ին նախագահ Նորսուլթան Նազարբանի հրամանով օգոստոսի 29-ին փակվեց միջուկային խոշորագույն փորձադաշտերից մեկը՝ Սեմիպալարինսկում: Ավելին, Ղազախստանը հրաժարվեց իր մեծությամբ աշխարհում չորրորդ միջուկային արսենալից: Սա կարևոր և հումանիստական քայլ էր՝ ուղղված ոչ միայն ղազախական ժողովրդին, այլև ողջ մարդկությանը: Նազարբանն առաջարկեց օգոստոսի 29-ը նշել՝ որպես զանգվածային ոչնչացման գենից հրաժարվելու միջազգային օր: Մշակվեց համապատասխան բանաձև, որի համահեղինակ 26 երկրների շարքում էր նաև Ղազախստանը: Երկարարար գործընթացներից հետո 2009-ի դեկտեմբերին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան հաստատեց այդ օրը միջազգային տոնացույցում: Եվ այս փարի առաջին անգամ օգոստոսի 29-ը նշվեց՝ որպես միջուկային գենից հրաժարվելու համաշխարհային օր:

Այս առիթով Ղազախստանում Ղազախստանի Տանրապետության դեսպանատան և Զանգվածային գենի չարաբանման խնդիրների հետազոտական կենտրոնի նախաձեռնությամբ Երևանում անցկացվեց կյոր սեղան:

Ղազախստանում Ղազախստանի արտակարգ և լիազոր դեսպան Այնուր Բոգժիգիտովը նախ ներկաներին ողջունեց հայերեն «Բարև ձեզ»-ով: Դեսպանը նոր է Ղազախստանում և շար բան չէր հասցրել սովորել: Նախ ճշտեց, թե արդյոք ամեն ինչ ճիշտ արտասանեց, հետո խոսարացավ՝ մեկ փարուց իր հայերենն ավելի սահուն կլինի: Թեթև սկզբին հաջորդեց լուրջ քննարկումը: Զանգվածային ոչնչացման գենից հրաժարվելու գործում Ղազախստանն օրինակելի երկիր է ողջ աշխարհի համար:

- Սեմիպալարինսկի փորձադաշտում 40 տարվա ընթացքում արվելի քան 450 փորձարկում է կատարվել, իսկ 88 միջուկային սարքավորում փորձարկվել է օդում: Դրանց մեծ պերք է նշել 1953-ի օգոստոսի 12-ին արտադրված ջերմամիջուկային սարքի փորձարկումը, իսկ 1955-ի նոյեմբերի 22-ին պայթեցվեց աշխարհում առաջին ջրածնային տուրբո: Դրանից բացի 6 միջուկային սարք է փորձարկվել մեծ բարձրության վրա և փեկերթում, իսկ պոլիգոնում արվելի քան 340 ստորգետնյա փորձարկում է կատարվել: Դրանք մեծապես վնասել են Սեմիպալարինսկի շրջանի բնակչության առողջությունն ու բնությունը: Փորձադաշտը փակվեց միայն 1991-ի օգոստոսի 29-ին նախագահի հրամանով: Բայց դրանով հարցը

FROM TESTING TO CANCELLATION

The first in the history nuclear weapon test was carried out in the USA on July 16, 1945. The next already real explosions broke out over Japan cities Hiroshima and Nagasaki in August 1945. The consequences are well known to everybody. The next country to carry out weapon of mass destruction testing was the USSR - the bomb was test-exploded on 29 August 1949, at Semipalatinsk, Kazakh SSR. Half century later August 29 was announced an International Day against Nuclear Tests.

չփակվեց, այն իր հետևից թողեց միջուկային արտաանեքումներով աղբյուրված միջավայր, - ցավով նշեց դեսպան Բոգոլիգիբովը՝ միաժամանակ ոգևորվելով իրենց նախագահի նախաձեռնությամբ՝ օգոստոսի 29-ը հռչակելի միջուկային զենքից հրաժարվելու միջազգային օր, - Միջազգային հանրությունն ընդունեց հարցի կարևորությունը: Սա պատմական նշանակություն ունի ոչ միայն Ղազախստանի Վանրապետության, այլև ողջ մարդկության համար: Սա կոչ էր ՄԱԿ-ի անդամ պետություններին, քաղաքացիական հանրությունը, գիտական շրջանակներին, լրատվամիջոցներին և առանձին դեմքերի:

Կնոր սեղանի մասնակից փորձագետներից յուրաքանչյուրն էլ կարևորեց Ղազախստանի ներդրումը զանգվածային ոչնչացման զենքից հրաժարվելու գործում: Նրաժարվելուց բացի, ոչ պակաս կարևոր է զենքի չբարածումը: Պետք է հետևել, որ ոչ մի դեպքում ահաբեկիչների ձեռքը չհասնի այդ չարիքին:

- Ոչ վաղ անցյալում Իսրայելի մեր գործընկերները մեզ ինֆորմացիա էին ուղարկել, թե միջուկային զենքը խոհանոցում էլ է հնարավոր պատրաստել, - ասաց Նայաստանի ԱԷԿ-ի անվտանգության ծառայության ղեկավար Վլադիմիր Աթոյանը: - Այս ոլորտում հստակ սպառնալիքներ կան: Իհարկե, խոսքը ոչ թե ամբողջական զենքի, այլ ինչ-որ հարվածների արտադրության մասին է: Մտածելու փոփոխություն է պետք: Չենք չբարածման համար այսօր պետք է ներդնենք բոլոր ջանքերը:

Նայ փորձագետները չմոռացան նշել մեկ կարևոր հանգամանք նա: Նայաստանը, ունենալով Արտմային էլեկտրակայան, միշտ առաջնահերթ է համարել անվտանգության հարցը: Նպատակը ոչ թե ցանկա-

ցած գնով էլեկտրաէներգիա արտադրելն է, այլ այդ էներգիան ամեն գնով անվտանգ արտադրելը:

Ոլորտի ներկա իրավիճակը մեկնարանեց նաև քաղաքագետ Սրբեկան Գրիգորյանը.

- Աշխարհը շար արագ է փոխվում: 50 տարի առաջ անվտանգություն ասելով հասկանում էինք ռազմական անխոցելիությունը, այսօր արդեն խոսում ենք էներգետիկ, տրանսպորտային, տեղեկատվական և այլ անվտանգությունների մասին: Երբ խոսում ենք միջուկային գիտաթափան, չբարածելու և չօգտագործելու մասին, պետք է ընդունենք, որ հիմա ես մեկ կոմպոնենտ է ավելացել: Պետք է թույլ չտալ, որ միջուկային զենքն ընկնի ահաբեկիչների ձեռքը:

Զանգվածային ոչնչացման զենքն ու դրա սարսափելի հետևանքները, տարածման վտանգը հաշվի առնելով՝ Նայաստանում սրբեղծվել է Զանգվածային ոչնչացման զենքի չբարածման խնդիրների հետազոտական կենտրոն: Նրա գործունեությունը ներկայացրեց կենտրոնի փնտրեն Կարեն Գասպարյանը: Նա նշեց, որ հատուկ ուշադրություն է դարձվում հասարակությանը տեղեկատվությամբ ապահովելուն: Մեծ քանակությամբ նյութեր են հրատարակվում www.nrc.am կայքում, տպագրված գրականությունն էլ քիչ չէ: «Պարմեն2» ամսագիրը դրա լավագույն օրինակներից է:

- Չնայած դեռ ժամանակ չեն ձեր ամսագրին, բայց, անպայման, կուսումնասիրեմ, - ինֆորմացիայի ուժը չափազանց կարևոր է համարում դեսպան Ալիմդոս Բոգոլիգիբովը, - Մամուլը հասարակությանը ինֆորմացնելու հզոր գործիքներից մեկն է, բացառելու, թե ինչ ասել է միջուկային զենք և ինչպես հասնել խաղաղության ողջ աշխարհում:

In 1896 when French chemist Antoine-Henri Becquerel discovered radioactivity of uranium, it was impossible to imagine that this scientific discovery would become a real evil for humanity. That was the first step towards creation of weapon of mass destruction. In mid XX century, the weapon already became a reality. Witnessing and feeling in own skin its disastrous consequences the international community started speaking about its non-proliferation and cancellation. Kazakhstan made its first specific step in this matter. After its independence in 1991, one of the biggest nuclear test sites Semipalatinsk was closed down on August 29 following a resolution of the President Nursultan Nazarbayev. Moreover, Kazakhstan rejected the fourth biggest in the world nuclear arsenal. That was an important humanitarian action for the sake of not only Kazakh people but also the world humanity. Nazarbayev proposed marking August 29 as International day to ban nuclear tests. A formula was developed by 26 countries, Armenia was among them.

In December 2009 after long procedures, The UN General Assembly approved this day in the International holidays list. This year first time, the August 29 was celebrated as International Day against Nuclear Tests. On this occasion, a round table was organized by initiative of the Embassy of Kazakhstan in Armenia and Research center for issues of non-proliferation of weapons of mass destruction of Armenia. In the beginning the Ambassador Extraordinary and plenipotentiary of Kazakhstan to Armenia Aimdos Bozdzhigitov welcomed the participants in Armenian "Barev dzez". The Ambassador is new in Armenia and did not have time to learn much. First, he checked if his pronunciation was correct, then promised to be fluent in Armenian next year. The easy start was followed by serious discussions. Kazakhstan is an exemplary country for the world in the matter of cancelling tests of weapons of mass destruction.

- *During 40 years, more than 450 tests were carried out in Semipalatinsk polygon, and 88 nuclear devices were tested in the air. Testing of a thermonuclear device, produced on August 12, 1953, and the first in the world hydrogen bomb explosion on November 22, 1955 should be mentioned among others. Besides, six nuclear devices were tested high in the air and in the space, and more than 340 underground tests were carried out in the polygon. They caused health harm to the neighborhood population and the environment. The testing site was closed down only on August 29, 1991 based on the President's resolution. However, this did not resolve the issue, it left behind an environment, polluted with nuclear waste,* - the Ambassador Bozdzhigitov mentioned with a heavy heart. At the same time he was encouraged by the August 29 initiative of the President, introduction of the International day to ban testing. - *The International community has accepted importance of the issue. It is historical importance not only for Kazakh people, but also for all humanity. This was an appeal to the UN member states, civil society, scientific community, Mass Media, and individuals.*

Each of the experts participating in the round table attached great importance to the input of Kazakhstan in the matter of

rejecting weapons of mass destruction. Besides rejection, the weapons' non-proliferation is of no less importance. We must be alert not to let terrorists reach this evil.

- *Not long ago our Israel colleagues informed us that the nuclear weapon could be produced even in the kitchen,* - told Armenian Nuclear Power Plant Security Division Head Vladimir Atoyán. *There are serious threats in this system. Of course, I am not talking about a complete weapon; this is about producing some weapon's components. There is something to think about. Today we need to apply all our efforts to stop proliferation of weapons of mass destruction.*

Armenian experts did not forget to mention another important fact. Armenia, which has Nuclear Power Plant, has always prioritized security issues. The purpose is not to produce the energy by all possible means, but to produce this energy by all possible means safely.

Politician Stepan Grigoryan made his remarks on the nowadays situation in the system. - *The world is changing very fast. 50 years ago by saying "security", we would understand military invulnerability; today we are talking about energy, economic, information and other types of security. When we talk about nuclear disarmament, non-proliferation, and non-use, we must admit that another component has been added. We must be alert not to let terrorists reach this evil.*

Taking into account disastrous consequences of Weapons of Mass Destruction and its proliferation, a Research center for Problems of non-proliferation of weapons of mass destruction was established in Armenia. A Director of the Center Mr. Karen Gasparyan presented its new activities. He mentioned that a special attention is paid to the public awareness. Multiple materials are being published at www.npc.am website, there are also pretty much printing materials. One of the best examples is "Patnesh" periodical.

- *Though I am not familiar yet with the periodical, I will read it for sure.* - The Ambassador Aimdos Bozdzhigitov attaches extremely high importance to the value of information. - *Printing Mass Media is one of the most powerful tools to keep the population aware, to explain what a nuclear weapon means and how to achieve world peace.*

PEACEFUL SPACE

Is there really life on Mars? Probably the answer to this question (and not only to this one) caused the mankind explore the universe. It has already been over five decades since step by step the space has been conquered and this requires millions of dollars every year. Is it really reasonable today to study the Universe at this high price? What is the Armenia's participation in these works and what is the most important thing in the exploration process - these are the questions that were in a focus of attention of our regular survey.

Տիեզերքի գաղտնիքները մարդիկ փորձել են բացահայտել դեռևս հազարամյակներ առաջ: Դրա վկայությունն է Նայասպանոմ գրավող հսկայական Ջորաջ Քարեր համալիրը, որն անվանում են նաև Քարահունջ կամ Դիք-Դիք բարեր: Որոշ գիտնականների կարծիքով Միսիանոմ գրավող այդ համալիրը՝ հայկական Սթոունհենջը, կառուցվել է մոտ 6000 տարի առաջ և ոչ այլ ինչ է, քան հնագույն աստղադիպարան: Բնականաբար, տիեզերքի ուսումնասիրությունները XX-XI դարերում բոլորովին այլ որակ և բնույթ ունեն, շարժախառնար են և պահանջում են փարբեր երկրների ֆինանսական հնարավորությունների միավորում: Արդյո՞ք անհրաժեշտ են այսօր այդ ուսումնասիրությունները: Նարցվածների շուրջ 37 տոկոսը կարծում է, որ գիտական նպատակներով տիեզերքն ուսումնասիրելն անհրաժեշտություն է. ի վերջո, մենք պետք է հասկանանք մեզ շրջապատող բնությունը՝ ինչպես է այն առաջացել, ինչ պարկեր ունի: Եթե չլինեին նման ուսումնասիրություններ, մարդկությունը մինչ այժմ գաղափար չէր ունենա մոլորակների, աստղերի, գալակտիկաների մասին: Տիեզերագիտության զարգացմանը զուգընթաց ավելի լայնորեն են բացահայտվում ֆիզիկական պրոցեսները մեզ շրջապատող աշխարհում, գիտնականների մեծամասնությունը աստիճանաբար գալիս է տիեզերքի անվերջության գաղափարի մաթեմատիկական պարկերացմանը:

Նարցվածների մյուս մասը՝ մոտ 34 տոկոսը, կարծում է, որ մեր օրերում, երբ մարդկության կեսը տառապում է սովից և սպրում նվազագույն կենսապայմաններից գուրկ, տիեզերքի նվաճման համար հսկայական գումարներ ծախսելը նպատակահարմար չէ: Երբ օրական հազարավոր երեխաներ են սովից մահանում, ի՞նչ փարբերություն տիեզերքն առաջացել է «մեծ պայթյունից», թե որևէ այլ բանից:

Եվ վերջապես, հարցվածների 29 տոկոսը կարծանապես դեմ է տիեզերքի ուսումնասիրմանը: Այս խումբն ուղիղ կապ է տեսնում փարբերարի ուժգնացող բնական աղերսների և տիեզերքին մարդու միջամտության միջև: Եթե գիտական այդ ուսումնասիրությունների գինը լինելու են փարբերային աղերսները, մարդկային զոհերը, ապա ո՞նց են դրանք պետք: Էվոլյուցիոն պրոցեսները կարարվում են շարժանդատ,

հազարամյակների ընթացքում, մինչդեռ մարդկային միջամտությունը խաթարում է բնական այդ գործընթացները: Նարցվածների այս խումբը նաև կարծում է, որ տիեզերքի վերաբերյալ գիտական ցանկացած հայտնագործություն մեկ քայլ մոտեցնում է մարդկության և Երկիր մոլորակի վախճանը:

Տասնամյակներ շարունակ հայ գիտնականների ներուժը լայնորեն օգտագործվում էր տիեզերքի ուսումնասիրման ոլորտում: Բավական է նշել միայն տիեզերական կենսաբանության հիմնադիրներից մեկի՝ Նորայր Միսակյանի, աստղաֆիզիկոս Վիկտոր Նամբարձումյանի, ռադիոաստղագիտության հիմնադիր Գրիգոր Գյուրգադյանի անունները: Բացի այդ, հայաստանյան արդյունաբերությունը ակտիվ ներգրավված էր ԽՍՀՄ տիեզերական նախագծերում՝ արտադրելով այդ սպեցիֆիկ ոլորտի համար թե առանձին մասեր և թե ամբողջական հանգույցներ: Անկախության ձեռքբերումից հետո Նայասպանոմ «տիեզերական» թեման կարծես թե վերացավ: Մեր հարցման մասնակիցների ճնշող մեծամասնությունը (69 տոկոս) կարծում է, որ այս ոլորտում գիտական ուսումնասիրությունների ավանդույթներն անպայման պետք է վերականգնել, քանի որ երկրի տնտեսությունը զարգացնելու առաջին նախապայմանը գիտություն-տնտեսություն կապն ապահովելն է, իսկ գիտական այս ճյուղում Նայասպանոմ ունի ձևավորված հարուստ ավանդույթներ: Ներաբերքի է, որ հարցվածները կողմ են գիտության զարգացմանը, սակայն չեն ընդունում, երբ գիտությունը միջամտում է բնությանը: Նարցվածների 21 տոկոսի տեսակետն էլ այն է, որ Նայասպանոմ առավել կարևոր ու հրապարակ հարցեր ունի, քան աստղաֆիզիկայով կամ տիեզերքի ուսումնասիրություններով զբաղվելը:

Իսկ տիեզերական ուսումնասիրությունները վերականգնելու դեպքում հայաստանցիները ո՞ր ոլորտին նախապատվությունը կտային: Մեծ մասը համարում է, որ պետք է ուսումնասիրվեն երկնային մարմինների զարգացումը, օրինակ, մոլորակները և նրանց արբանյակները, արեգակը, աստղերը, գալակտիկաները: Նարցման մասնակիցների ճնշող մեծամասնությանը խիստ հետաբերքում էր նաև կա՝ արդյոք կյանք այլ մոլորակներում: Եվ գրեթե բոլոր հարցվածները միակարծիք էին. տիեզերքը չի կարելի ուսումնասիրել ռազմական ծրագրեր իրագործելու համար:

People were trying to reveal secrets of the space yet thousands years ago. A witness of it is a huge stone complex Zorac Karer built in our country by our predecessors, which is also called Karahunj or Dik-Dik (straight) stones. According to some studies, this complex, which is located in Sisian, Armenian Stonehenge, was built about 6000 years ago and is nothing else but an ancient observatory. Naturally, exploration of the Universe is of different quality and nature in XX-XXI centuries, as they are very expensive and require joint financial assistance from different countries. “Are these studies important today?” - asked we our fellow citizen. The answers were diverse. About 37 per cent think that it is necessary to study the Universe for scientific purposes, eventually we need to understand our environment – how it appeared, what it looks like. If these studies didn’t exist, the mankind would not have any idea about planets, stars, galaxies. Man wishes to understand the logics of creation of the environment, space and the driving force. In parallel with development of the astronomy the physical processes surrounding our world become more comprehensive. Majority of scientists little by little come to the mathematical view about infinity of the Universe. Nearly 34 percent of respondents are of the opinion that nowadays when half of the population starves and is deprived of minimum living conditions, it is not reasonable to spend huge amount of money for exploring the space. When thousands of children starve every day, what is the difference, whether the Universe appeared as a result of Big Bang or something else?

The last 29 percent of the population spoke categorically against exploration of the Universe. This group sees a direct connection between the natural disasters increasing from year to year and interference of a mankind into the Universe. If a price of these

researches are natural disasters and human victims, then who needs them? Evolution processes are going on very slowly, thousands of years, while human interference makes obstacles to their natural development. This group of the questioned also thinks that any scientific discovery related to the universe, brings mankind and the Earth planet one step closer to their collapse.

In a course of decades potential of Armenian scientists was widely used in the area of Universe researches. It is enough to mention names of one of the initiators of a cosmic biology Norayr Sisakyan, astrophysicist Viktor Hambarcumyan, founder of radio astronomy Grigor Giurzadyan. Armenian industry was actively involved in the USSR projects and was producing both different parts and integer nodes for this specific field. After gaining independence the “Space issues” seemed to disappear from Armenia. Overwhelming majority of our questioned (69 percent) think that scientific research traditions in this field must necessarily be revived since the first precondition for economic development of the country is to establish a science-economy link, and as for this particular branch of science, Armenia has rich and well-established traditions. Interesting is a fact that the respondents support development of science, but do not accept interference of science with the environment. According to the opinion of 21 percent respondents Armenia has more important and urgent problems than astrophysics or Universe.

If the Universe researches are renewed, to what field would the respondents give a priority? The majority thinks that development of sky objects must be studied, for instance, planets and their satellites, the sun, stars, galaxies. The vast majority of the respondents would be interested in the question if there is life on other planets? Almost all questioned were unique in the opinion that the universe cannot be explored for military programs.

ՄԱՐԴԸ ԵՎ ՏԻԵՉԵՐԲԸ

Ընդամենը կես դարից մի փոքր ԵՎԵԼԻ Է, Ինչ մարդը յուրսնում է ՏԻԵՉԵՐԱԿԱՆ ՏԱՐՍԵՐԸ: ՄԱԿԱՆ ՆՈՒՅՆԱԿ ԱՅՐ ՓՈՔՐ ԺԱՄԱՆԱԿԱԶՆՏԱԿԱՍԵՐ ԸՍԳԵՅԱՍ ԷՐ ԱՄԵՆԱՏԱՐԲԵՐ ԻՐԱԿԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ՝ ՆՈՐ ՀԱՅՏԱՆՎՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ, ԹՃԻՉՔՆԵՐՈՎ ԳԵՊԻ ԱՍՏՂԵՐՆ ՈՒ ՄՈՂՈՐԱԿՆԵՐԸ, ՁԵՆՔԲԵՐՈՒՄՆԵՐՈՎ Լ ԱՆՀԱՅՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ, ՈՐՈՆՔ ԴՅՈՂՆՈՒՄ ԷԻՆ ԳԻՏԱՏԵԿՆԻԿԱԿԱՆ ԱՌՁՁՆԱԹՅՈՒՄՍԻ ԴՍՏԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՆԲԱԺԱՆԵԼԻ ՄԵՍԸ:

MAN AND SPACE

A little over half century a man has been exploring the space. But even such short period was saturated with variety of events, new developments, flights to planets and stars, achievements and failures, the events that have become indivisible part of history of scientific and technological changes.

Տիեզերական թռիչքներ

Երկիր մոլորակի առաջին արհեստական արբանյակը բարեհաջող բաց է թողնվել 1957-ի հոկտեմբերի 4-ին Բայկոնուր փիեզերակայանից (Ղազախստան, ԽՍՀՄ) ավելի քան 28565 կմ/ժամ արագությամբ դեպի 228.5/946 կմ բարձրությամբ ուղեծիր: Գնդաձև արբանյակը կշռում էր 83.6 կգ, ուներ 58 սմ փրամագիծ, գոյարևեց մոտ 92 օր և այրվեց 1958-ի հունվարի 4-ին:

Space flights

The first artificial Earth satellite was successfully launched on 4 October 1957 into an orbit of 228.5/946 km high from Baikonur cosmodrome in Kazakhstan, USSR. A spherical form satellite weight was 83.6kg, and the size was 58cm in the diameter. After spending 92 days in orbit it burned on 4 January 1958.

Առաջին մարդը փիեզերքում

Տիեզերագնացով կառավարվող փիեզերանավի առաջին թռիչքը, որը գրանցվեց Տիեզերագնացության միջազգային ֆեդերացիայի կողմից, իրականացրեց ԽՍՀՄ օդաչու-փիեզերագնաց, ԽՍՀՄ ռազմաօդային ուժերի մայոր Յուրի Գագարինը 1961-ի ապրիլի 12-ին «Վոստոկ» փիեզերանավով: Տիեզերանավը թռիչք կատարեց Բայկոնուր փիեզերակայանից ժամը 6:07-ին ըստ Գրինվիչի և վայրէջք կատարեց ԽՍՀՄ Սարապովի մարզում 108 րոպե անց: «Վոստոկ» փիեզերանավի առավելագույն բարձրությունը կազմեց 327 կմ, թռիչքի հեռավորությունը՝ 40868.6 կմ, առավելագույն արագությունը՝ 28260 կմ/ժ:

First manned space flight

The first manned spaceflight, registered by the International Aeronautical Federation was accomplished aboard the spaceship "Vostok" on April 12 1961 by a pilot-cosmonaut, USSR Air Force Major Yuri Gagarin. The spaceship was launched from Baikonur cosmodrome at 6:07 GMT and landed in Saratov region, USSR after travelling 108 minutes. Maximum high of the flight constituted 327 km; distance of the flight was 40,868.6 km, maximum speed - 28,260 km/h.

Առաջին կինը փիեզերքում

Առաջին կինը, ով թռիչք կատարեց Երկրի շուրջ փիեզերական ուղեծրով, ԽՍՀՄ ռազմաօդային ուժերի կրպսեր լեյտենանտ Վալենտինա Տերեշկովան էր: Նա թռիչք կատարեց «Վոստոկ-6» փիեզերանավով Բայկոնուր փիեզերակայանից 1963-ի հունիսի 16-ին ժամը 9:40-ին ըստ Գրինվիչի և վայրէջք կատարեց հունիսի 19-ին ժամը 8:16-ին 70 ժամ 50 րոպե անոտությամբ թռիչքից հետո: Այդ ժամանակահատվածում նա կատարեց 49 ամբողջական պտույտ Երկրի շուրջը (1,971,000 կմ) և ժամանակ առ ժամանակ մոտենում էր «Վոստոկ-5» փիեզերանավին՝ մինչ 4,8 կմ:

First woman in space

The first woman to orbit the Earth was USSR Air Force Junior Lieutenant Valentina Tereshkova, who launched on spaceship "Vostok 6" from Baikonur cosmodrome at 9:30 GMT and landed at 8:16 on 19 June after travelling 70 hours and 50 minutes. During that period she orbited the earth 48 times (1,971,000km), occasionally coming close to "Vostok 5", and was at one point 4.8km apart from it.

Ամենարարձր արագությունը

Առաջին փեղեկերական սարքը, որը հասավ 3-րդ փեղեկերական արագությանը, ինչը թույլ տվեց դուրս գալ Արեգակնային համակարգի սահմաններից, դարձավ ամերիկյան Pioneer-10-ը: 1972-ի մարտի 2-ին այն լքեց Երկիրը այն ժամանակների համար անհնար՝ 51682 կմ/ժ արագությամբ: Տիեզերական սարքի ռեկորդային արագությունը գրանցվել էր 1976-ի հունվարի 15-ին ամերիկա-գերմանական արևային զոնդի կողմից (240 հազար կմ/ժ):

The highest speed

The first space vehicle, which reached the 3d cosmic speed, allowing to leave the Solar system, was "Pionner-10". On 2 March 1972 it left the Earth with unbelievable for those times speed - 5,682 km/h. The space vehicle speed record (240,000 km/h) was set by the American-German probe Helios-B, launched on 15 January 1976.

Տիեզերական աղետները

Տիեզերական թռիչքների ընթացքում զոհերի առավելագույն թիվը կազմել է 7 փեղեկագնաց, 5 փղամարդ և 2 կին զոհվել են ամերիկյան բազմակի օգտագործման Challenger փեղեկաբանավում 1986-ի հունվարի 28-ին՝ թռիչքից 73 վայրկյան անց 14326 մ բարձրության վրա փրկի ունեցած պայթյունի հետևանքով: 6 փղամարդ և 1 կին զոհվել են ամերիկյան Columbia փեղեկաբանավում 2003-ի փետրվարի 1-ին, այն պահին, երբ փեղեկաբանավը վերադառնում էր Երկիր 16-օրյա թռիչքից հետո: Columbia-ն այրվել և բանդվել էր 63 կմ բարձրության վրա: ԽՍՀՄ-ում փեղեկագնացների զոհերի առավելագույն թիվը կազմել է 3 փեղեկագնաց (Գ.Դոբրովոլսկի, Վ.Վոլկով, Վ. Պացաև), որոնք զոհվել են 1971-ի հունիսի 30-ին՝ «Սոյուզ-11» փեղեկաբանավի իջեցվող ապարատի ապահերմնորկացման պարճառով:

Cosmic disasters

The biggest number of victims among all cosmic flights is 7: 5 men and 2 women died on board of American reusable spaceship "Challenger" on 28 January 1986 as a result of explosion that occurred 73 seconds into its flight at an altitude of 14,326m. 6 men and 1 woman died on board of American shuttle "Columbia" on 1 February 2003, when the spaceship was returning to the Earth after 16-day flight. "Columbia" broke apart and burnt at an altitude of 63 km. In the USSR the biggest number of victims is 3 cosmonauts (G.T. Dobrovolskij, V.N.Volkov, V.I. Pacaev), who died on 30 June 1971 as a result of depressurization of the launch vehicle "Soyuz 11".

Տիեզերագնացներ

Տիեզերագնացներից ամենամեծահասակը եղել է Կարլ Գորդոն Նենիցեն (ԱՄՆ), որը 1985-ի հուլիսի 29-ին 58 փարեկան հասակում մասնակցեց բազմակի օգտագործման Challenger փեղեկաբանավի 19-րդ թռիչքին: Ամենաներիքասարդ փեղեկագնացը եղել է ԽՍՀՄ ռազմաօդային ուժերի մայոր Գերման Տիտովը, ով 1961-ի օգոստոսի 6-ին թռիչք կատարեց «Վոստոկ-2» փեղեկաբանավով 25 փարեկան 329 օր հասակում:

Spacemen

Karl Gordon Henize (USA) was the oldest cosmonauts of the Earth, who at the age of 58 participated in the 19th flight of a reusable spaceship "Challenger" on 29 July 1985. The youngest one was a USSR Air Force Major German Titov, who launched aboard "Vostok 2" on 6 August 1961 at the age of 25 years and 329 days.

Եր դեպի բաց փեղերը

ԽՍՀՄ ռազմաօդային ուժերի փոխգնդապետ Ալեքսեյ Լևոնովը առաջինն էր, ով «Վոսխոդ-2» փեղերանավից դուրս եկավ բաց փեղերական տարածություն 1965-ի մարտի 18-ին: Նա փեղերանավից հեռացավ 5 մ հեռավորության վրա և բաց փեղերական տարածության մեջ անցկացրեց 12 րոպե 9 վայրկյան: ԱՄՆ ռազմածովային ուժերի կապիտան Բրյուս Մակկենդյուս երկրորդը փեղերքում առանց ճուպանի աշխարող առաջին մարդն էր: 1984-ի փետրվարի 7-ին նա լքեց Challenger փեղերանավը, որը գտնվում էր Նավայան կղզիների շրջանում 264 կմ բարձրության վրա: Մակկենդյուսը կրում էր փեղերազգեստ, որն ուներ ավրոնում ուսապարկային շարժական սարք: Այդ փեղերական զգեստի սրտղծման համար պահանջվեց 15 մլն ամերիկյան դոլար:

First spacewalk

USSR Air Force Lieutenant-Colonel Aleksey Leonov was the first to walk in the open air. On 18 March 1965 he exited the spaceship "Voskhod 2" at a distance of 5m and spent 12 minutes and 9 seconds in the open space outside the airlock. United states Navy Captain Bruce McCandless II was the first man to work in the open space without a tether. On 7 February 1984 he exited space shuttle "Challenger" at the altitude of 264 km over Hawaii in a with jet-powered backpack spacesuit. Design of this spacesuit cost 15 mln dollars.

Ամենաներկար օդանավավարվող թռիչքը

ԽՍՀՄ ռազմաօդային ուժերի գնդապետ Վլադիմիր Տիտովը և ինժեներ Մուսա Մանարովը թռիչք կատարեցին «Սոյուզ-SU4» փեղերանավով դեպի «Միո» ուղեծրային փեղերակայան 1987-ի դեկտեմբերի 21-ին և վայրէջք կատարեցին «Սոյուզ-SU6» փեղերանավով (Ֆրանսիացի փեղերագնաց Ժան Լու Կրեպիենի հետ) 1988-ի դեկտեմբերի 21-ին՝ փեղերքում անցկացնելով 365 օր 22 ժամ 39 րոպե և 47 վայրկյան: Ամենափորձառու փեղերագնաց ճանապարհորդողը համարվում է ԽՍՀՄ ռազմաօդային ուժերի գնդապետ Յուրի Ռոմանենկոն, ով 3 թռիչքների ընթացքում փեղերքում անցկացրել է 430 օր 18 ժամ և 20 րոպե 1977-1978, 1980 և 1987:

The longest manned flight

USSR Air Force Colonel Vladimir Titov and flight engineer Musa Manarov launched aboard the spaceship "Soyuz-TM 4" on 21 December 1987 towards "Mir" space station and landed on the spaceship "Soyuz-TM 6" (together with French cosmonaut Jan Lu Kretien) on 21 October 1988, after travelling in the space 365 days 22 hours 39 minutes and 47 seconds. The most experienced cosmic traveler is USSR Air Force Colonel Yuri Romanenko, who during his 3 flights spent 430 days 18 hours and 20 minutes in 1977-1978, 1980 and 1987.

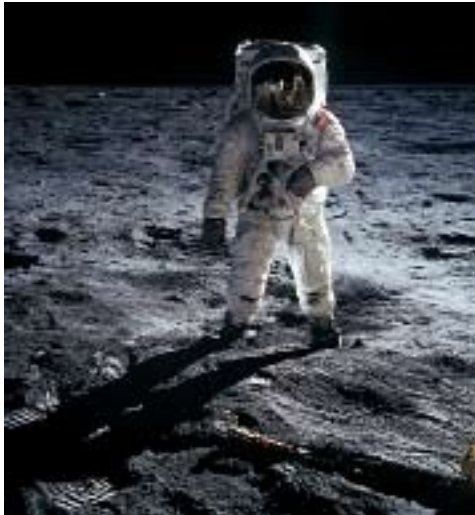
Թռիչքների առավելագույն քանակը

Թռչակի անցած ԱՄՆ առաջին աստիճանի կապիտան Ջոն Ռոուպա Յանգը ավարտեց իր 6-րդ փեղերական թռիչքը 1983-ի դեկտեմբերի 8-ին և հանձնեց Columbia բազմակի օգտագործման փեղերանավի հրամանատարությունը՝ փեղերքում 34 օր, 19 ժամ, 42 րոպե և 13 վայրկյան թռիչքից հետո:

The largest numbers of flights

Retired US Navy first rank Captain John Watts Young accomplished his 6th cosmic flight on 8 October 1983 and hand over command of a reusable spaceship "Columbia" have a flying time of 34 days 19 hours 42 minutes and 13 seconds.

Լուսնի նվաճումը

Apollo-11 փիեզերանավի հրամանավար Նիլ Արմսթրոնգը դարձավ առաջին մարդը, ով ոտք դրեց Լուսնի վրա Նանգսպո-թյուն Ծովի շրջանում ժամը 2:56:15-ին ըստ Գրինվիչի 1969-ի հուլիսի 21-ին: Նրա հետևից լուսնային Eagle մոդուլից դուրս եկավ Ֆուլթին Օլդրին կրպսերը, երբ հիմնական մոդուլը՝ Մայքլ Քոլինզի կողմից կառավարվող Columbia-ն, գտնվում էր փիեզերում: Eagle լուսնային մոդուլը վայրէջք կատարեց լուսնի վրա հուլիսի 20-ին ժամը 20:17:42-ին ըստ Գրինվիչի և թռիչք կատարեց հուլիսի 21-ին ժամը 17:54-ին՝ Լուսնի վրա անցկացնելով 21 ժամ և 36 րոպե: Apollo-11-ը ԱՄՆ Ֆլորիդա նահանգի Կանավերալ հրվանդանից թռիչք կատարեց 1969-ի հուլիսի 16-ին ժամը 13:32-ին ըստ Գրինվիչի: Նրա արձակու- մը հանդիսացավ 5.9 մլրդ դոլար բյուջե ունեցող ամերիկյան փիեզերական ծրագրի կուլմինացիան, որում ընդգրկված էր 376600 մարդ:

Conquering the moon

Neil Armstrong, "Apollo 11" Commander has become the first man to step on the moon surface in the Sea of Tranquility area, at 02:56:15 GMT on 21 July 1969. He was followed by Eugene Aldrin, Jr while the main module "Columbia", piloted by Michael Collins, stayed in the orbit. The lunar module "Eagle" landed on the Moon at 20:17:42 GMT and took off at 17:54 GMT. After 21 hours and 36 minutes stay "Apollo 11" launched from Cape Canaveral, FL, USA at 13:32 GMT on 16 July 1969. The launching has become culmination of 5.9 mln dollars worth American Cosmic Program, which employed 376,600 man forces.

Ինքնագնաց սարք

Առաջին ինքնագնաց սարքը, որը նախատեսված էր ավտո- մապ ռեժիմում այլ մոլորակների և նրանց արբանյակների վրա աշխատելու համար, սովետական «Լունոխոդ-1»-ն էր (բաշը՝ 756 կգ, երկարությունը բաց կափարիչով՝ 4.42 մ, լայնությունը՝ 2.15 մ, բարձրությունը՝ 1.92 մ): Այն հասցվեց Լուսնի վրա «Լու- նա-17» փիեզերական ապարափի միջոցով և Երկրից ստաց- ված հրահանգով սկսեց իր շարժումը Անձրևների Ծովում 1971-ի նոյեմբերի 17-ին: Այն անցավ 10 կմ և 540 մ՝ հաղթահարել- լով մինչև 30 աստիճան թեքությամբ լանջեր, մինչև որ կանգ առավ 1971-ի հոկտեմբերի 4-ին՝ աշխատելով 301 օր, 6 ժամ և 37 րոպե: Աշխատանքի դադարեցումը պայմանավորված էր «Լունոխոդ-1»-ի էներգիայի աղբյուրների սպառմամբ: «Լու- նոխոդ-1»-ը մանրամասն ուսումնասիրեց Լուսնի մակերևույ- թը՝ 80 հազար բառ.մ մակերեսով, Երկիր ուղարկեց ավելի քան 20 հազար լուսանկար և 200 հեռուստապատկեր: Լուսնի վրա փնդաշարժման արագության և հեռավորության ռեկորդը սահմանել է Rover ամերիկյան անիվային լուսնագնացը, որը Լուսին էր բերվել Apollo-16-ի կողմից: Լանջով ի վար նա զար- գացրեց մինչև 18 կմ/ժ արագություն և անցավ 33.8 կմ հեռա- վորություն:

Unmanned lunar rovers

"Lunokhod 1", (*moon walker* in Russian) was the first unmanned lunar rover, designated to work on other planets and their satellites in automated mode. The weight of the rover was 756 kg, length (with open lid) - 4.42m; width - 2.15m, height - 1.92m. The vehicle was delivered to the moon by "Luna 17" spaceship and started to walk in the Sea of Rains on November 17, 1970 following a command from the Earth. It travelled 10 kilometers and 540 meters, overcoming 30 climbs and stopped on 4 October

1971 after 301 hours 6 days and 37 minutes work. The work stopped because of completion of energy. "Lunokhod" examined in details 80 000² m of the moon surface, transferred to the Earth over 20 thousands pictures and 200 panoramic views. Speed and distance record on the Moon was set by an American wheel rover, delivered by space vehicle "Apollo 16". It generated speed of 18km/h down the hill and travelled 33.8km.

Քարձրություն

Ամենաբարձր կերպին հասավ անհաջողակ Apollo-13 փեղեկ-րանավի անձնակազմը՝ գրավելով լուսնային մակերևույթից 254 կմ, իսկ Երկրի մակերևույթից 400187 կմ հեռավորության վրա (այսինքն՝ գրավելով իր հեղափոխի ամենահեռավոր կետում) 1970-ի ապրիլի 15-ին ժամը 1:21-ին ըստ Գրինվիչի: Անձնակազմի մեջ էին ԱՄՆ օդուժերի կապիտան Ջեյմս Արթուր Լովելլ կրպսերը, Ֆրեդ Ուոլլես Նեյս կրպսերը և Ջոն Լ. Սուիջերտը:

Altitude

The highest altitude was reached by unfortunate crew of "Apollo 13" in apolune (i.e. in the farthest from its trajectory point) at 254 km from moon surface at the distance of 400,187km from the Earth surface at 1:21 GMT on 15 April 1970. The crew was composed of US Navy Captain James Arthur Lovell, Jr., Fred Wallace Haise, Jr. and John Leonard Swigert.

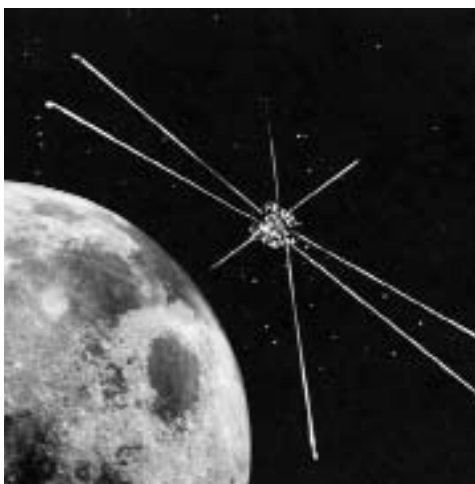

Արագություն

Ամենամեծ արագությունը, որով երբևէ շարժվել է մարդը (39897 կմ/ժ)՝ զարգացրել էր Apollo-10 փեղեկրանավի հիմնական մոդուլը Երկրի մակերևույթից 121.9 կմ բարձրության վրա՝ 1969-ի մայիսի 26-ին Երկիր վերադառնալու ժամանակ: Տիեզերանավում գրավում էին անձնակազմի հրամանատար ԱՄՆ ռազմաօդային ուժերի գնդապետ Թոմաս Պատտերն Սթաֆֆորդը, 3-րդ աստիճանի ԱՄՆ ռազմածովային ուժերի կապիտան Ջոն Ուոտս Կեռնանը:

Speed

The highest speed a man has ever moved (39,897km/h) was attained by the main module "Apollo 10" at the altitude of 121.9 km from the Earth surface during the return of the expedition on 26 May 1969. The spaceship had aboard a Commander of the crew, US Air Force Colonel Thomas Patten Stafford, US Navy third rank Captain Eugene Andrew Cernan, and US Navy third rank Captain John Watts Young.

Ամենամեծը և մեծ փեղեկրանական օբյեկտները

Երկրամերձ ուղեծրի վրա բաց թողնված ամենամեծ օբյեկտը ամերիկյան Saturn V հրթիռի 3-րդ աստիճանն էր՝ Apollo-15 փեղեկրանավով, որը մինչ միջանկյալ սելենոցենտրիկ ուղեծրի հասնելը կշռում էր 140512 կգ: 1973-ի հուլիսի 10-ին բաց թողնված Explorer-49 ամերիկյան ռադիոաստղագիտական արբանյակը կշռում էր ընդամենը 200 կգ, սակայն նրա ալեհավաքների փափանաթափը հասնում էր 415 մետրի:

Heaviest and biggest cosmic object

The "Saturn V" third stage with a cosmic ship "Apollo 15" was the heaviest object delivered to the near-earth orbit, which weighed 1,405,12 kg before taking it to the intermediate selenocentric orbit. American radio astronomical satellite "Explorer-49" that launched on 10 June 1973, weighed only 200kg, but the length of its antenna was 415m.

ՊԱՅՔԱՐ ՕՒՒ ԲԱՍԱՐ

Ափսոսանքի փաստաթուղթն է բազմաթիվների արագության բարձրացման շուրջ ստացված փոքրագույնը: Արագության սուսփին փոխանակելով արագացումը՝ սազման-ված 1906-ին, կազմում էր ըստմանը 41,3 կմ/ժ: Իսկ երկրորդ Համաշխարհային փոխանակման սկզբին սրբին ոչ թե հասնի մեքենաներ, այլ Հաստիվոր Ինքնաթիռներ թռչում էին 500 կմ/ժ գերազանցող արագությամբ: Սակայն օդային փոխանակի օգտակար գործողությունը գործնական բարձր էր միայն 700-800 կմ/ժ-ը գերազանցող արագության դեպքում, արագության Հեռավոր մեծացման Հեճ այն կարող էր հասնում էր: Մեծ բարձրությունների Հարթաշարժում և արագության Հեռավոր մեծացման Համար, Հարկավոր էր նոր տեսակի ճարտիվ՝ ռեակտիվ: Այն ընՀամեմատելի Հարկ և թեթև էր մոտոսային ճարտիվներին: Այդ Իսկ փոխանակում ռաբանակն ռեակտիվ Ինքնաթիռի Աճեղման Համար մոխնակաբն Ակուել էր դեռևս երկրորդ Համաշխարհային փոխանակման ընթացքում:

Aviation history is characterized by on-going fight for increasing aircrafts' speed. The first officially registered airspeed world record set in 1906 constitutes merely 41.3 km/h. To the beginning of the World War II already thousands of aircrafts' speed was over 500 km/h. Meanwhile efficiency of air propellers was high enough only when the speed did not exceed 700-800 km/h. Further speed increase would result in sharp decrease of propeller's efficiency. A new aerojet engine was needed, which would be much more powerful and lighter than huge reciprocating engine. For this reason, rash for creating a military jet aircraft started long before World War II.

BATTLE FOR AIR

He-178

Պարմուռյան մեջ առաջին թռչող ռեակտիվ ինքնաթիռը՝ Heinkel ընկերության մեկ-տեղանի He-178-ը օդ բարձրացավ 1939-ի օգոստոսի 27-ին Գերմանիայում: Առաջին պարմական թռիչքը այնքան էր գաղտնիացվել, որ իրավացիները, 1940-ի օգոստոսին օդ բարձրացնելով Caproni-Campini ռեակտիվ ինքնաթիռը, ողջ աշխարհով հայտարարեցին ռեակտիվ ավիացիայի սրելծման իրենց առաջնահերթության մասին: 1941-ի նոյեմբերին այդ ինքնաթիռը Միլանից Նոմ թռիչք կատարեց (միջանկյալ վայրէջքով Պիզայում), որը տևեց 2,5 ժամ, ընդ որում թռիչքի միջին արագությունը կազմում էր 210 կմ/ժ: Մակայն իրավական ինքնաթիռը կարելի էր «ռեակտիվ» համարել միայն պայմանականորեն: Կոմպրեսորը, որը օդը մղում էր դեպի այրման խցիկները, աշխատարկում էր մխոցային շարժիչով, այլ ոչ գազային փորքիներով: Caproni-Campini-ն գրկված էր ռեակտիվ ինքնաթիռի հիմնական հարկությունից՝ մեծ արագություն զարգացնելու հնարավորությունից: Դրա հետ մեկտեղ չափազանց մեծ էր նրա վառելիքի ծախսը: ԽՍՀՄ-ում փորձում էին գնալ նույն ճանապարհով՝ սրելծելով И-250 և Cy-5 ինքնաթիռները: Մակայն դա փակուղի էր: Երկու շարժիչների համակցությունը ծանր էր և ծախսատար: Կոմպրեսորների խնդիրն էր այնպիսի համակարգ սրելծել, որտեղ կոմպրեսորը կաշխատարկվեր գազային փորքիներով, որը տեղադրված կլիներ այրման խցիկներից դուրս մղվող գազերի ճանապարհին: Այդ տեսակի փորքո-ռեակտիվ շարժիչը Մյունխենի Նման սեփական մագներից բռնած քաշում էր իրեն ճահճից և պահանջում էր կոմպրեսորի պարտեզումը արտաքին աղբյուրից միայն շարժիչն աշխատեցնելու պահին:

Նոր տեսակի շարժիչներով ինքնաթիռների սրելծման աշխատանքներն ակտիվորեն փարվում էին ոչ միայն Գերմանիայում: 1941-ի մայիսին Անգլիայում տեղի ունեցավ Gloster E-28/39 Pioneer փորձարարական կործանիչ ինքնաթիռի առաջին թռիչքը: 1942-ի

հոկտեմբերին անցկացվեց երկու փորքոռեակտիվ շարժիչներով (ՏՌՇ) ամերիկյան ռեակտիվ կործանիչ ինքնաթիռ Airacomet P-59A-ի առաջին փորձարկումը: Թռիչքային փորձարկումների ժամանակ արագությունը հասցվել էր 800 կմ/ժ-ի: Այդ ժամանակաշրջանի ՏՌՇ-ով ինքնաթիռների շարքում հարկ է նշել անգլիական կործանիչ ինքնաթիռ Gloster Meteor-ը, որի առաջին թռիչքը տեղի էր ունեցել 1943-ին: Դա այդ ժամանակաշրջանի առավել հաջողված կործանիչ ինքնաթիռներից մեկն էր: Մերիական արտադրության ինքնաթիռը զարգացնում էր 810 կմ/ժ արագություն: Մեքենան հեշտ կառավարվող էր և ուներ լավ մանևրայնություն: Այդ ինքնաթիռն առաջին ռեակտիվ կործանիչն էր, որը կիրառվեց կոալիցիայի օդային ռազմական օպերացիաներում գերմանական V-1 հրթիռների դեմ պայքարում 1944-ին:

Մակայն գլխավոր գործողությունները տեղի էին ունենում Գերմանիայում: 1942-ի հունիսին տեղի ունեցավ գերմանական ռեակտիվ կործանիչ ինքնաթիռ Me-163-ի առաջին թռիչքը: Չնայած բարձր արագությանը՝ ավելի քան 900 կմ/ժ, այն չարագավ լայն տարածում. ինքնաթիռի վառելիքի պաշարը շարժիչը էր, այդ պարճատով թռիչքի ժամանակը չափազանց սահմանափակ էր՝ ընդամենը 8 րոպե: Այդ իսկ պարճատով լյուֆթվաֆֆեի ղեկավարությունը ապագայի բոլոր պլանները կապում էր Me-262 ինքնաթիռի հետ, որն առավել հղկված և հաջողված մոդելն էր գերմանական բազմարեսակ ռեակտիվ մեքենաների շարքում: 1943-ի մայիսի 22-ին Me-262-ի նախափուլի վրա թռիչք կատարեց կործանիչ ավիացիայի տեսուչ, լեգենդար օդաչու-կործանիչ, գեներալ-մայոր Ադոլֆ Գալլանդը: Թռիչքը նրա վրա թողեց անկրկնելի փրկավորություն: Վայրէջքից հետո գեներալն ասաց. «Թվում էր, թե հրեշտակների թևերով էի թռչում»:

Ինքնաթիռը ցուցադրեց արտակարգ որակներ: Արագությունը կազմում էր 800 կմ/ժ, ինչը 150-300 կմ/ժ-ով գերազանցում էր այդ ժամանակվա ամենատարագ

Caproni-Campini

The first one-sit jet aircraft He 178, produced by Heinkel Company, flew a year later on 27 August 1939. The first historical flight was so much classified that Italians after launching a jet aircraft Caproni-Campini in August 1940, declared worldwide about their priority in creating jet aviation. In November 1941 a flight on this aircraft was performed from Milan to Rome (with transit landing in Pisa). Duration of the flight was 2,5 hours with the average speed 210 km/h. Meanwhile in nowadays understanding the Italian aircraft could hardly be called a jet aircraft. The compressor for airing the combustion camera was activated by piston engine vs. gas turbine. Caproni-Campini did not have the main quality of a jet aircraft – capability to develop high speed. Besides, consumption of fuel was very high. While constructing I-250 and Su-5 the USSR tried to use same technology, but that was a deadlock. The combination of two engines was heavy and not economical. The constructors were tasked to create a system where the compressor would start by a gas turbine, standing on the way of gases outgoing from the combustion chamber. Such a turbine-jet engine, like Munchhausen, would drag itself for the hair from a swamp and would require the spinup of the compressor from an outer source only in a process of starting.

Italian Caproni-Campini did not have the main quality of a jet aircraft - capability to develop high speed.

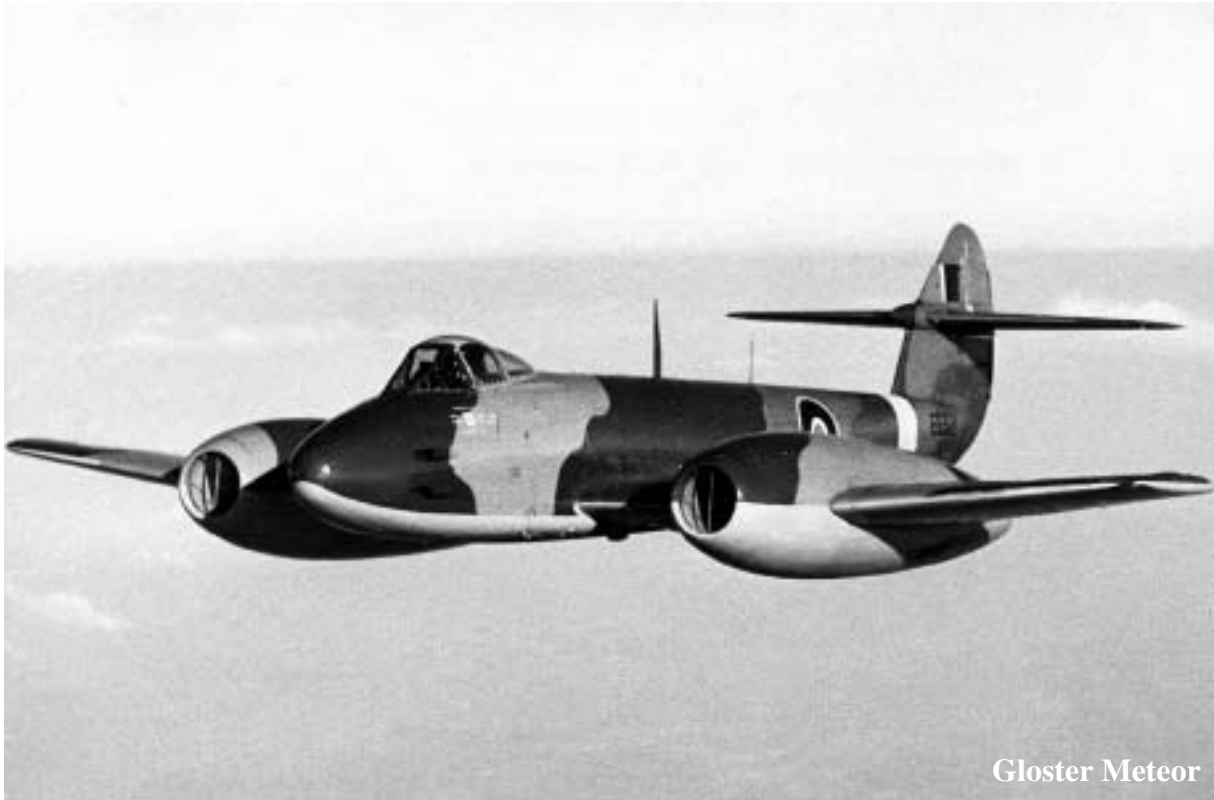

Gloster E-28/39 Pioneer

The works on creation of aircrafts with new type engine were actively carried out worldwide. In May 1941 the first flight of experimental fighter aircraft Gloster E-28/39 Pioneer took place in England. One and half year later in October 1942 the first testing of American jet-powered fighter aircrafts with two turbojet engines Airacomet P-59A was conducted. During the testing the generated speed of the aircraft was 800 km/h. English fighter aircraft Gloster Meteor should be mentioned among other aircrafts with turbojet engine of that period. The first flight of the

Airacomet P-59A

Gloster Meteor

Լյուֆթվաֆֆեի հրամանատարությունը տեխնիկապես չկատարելագործված ինքնաթիռի սերիական արտադրությունը համարեց չարդարացված և շատ ռիսկային:

մրակոծիչների և կործանիչների արագությունը: Նոր կործանիչի բարձրության հավաքման արագությունը նույնպես մրցակցությունից դուրս էր: Բարձրօկրանային ավիացիոն բեռնափոխի փոխարեն, որը գնալով ավելի դժվար էր դառնում արտադրել, ինքնաթիռը օգտագործում էր ավելի հեշտ արտադրվող վառելիք՝ կերոսին: Ինքնաթիռի վառելիքի բաքը ուներ փափուկ կաղապար՝ կազմված երեք շերտից: Միջանցիկ շերտը պարբերաբար էր ուռչող բնական կաուչուկից, արտաքին շերտը՝ ոչ ուռչող սինթետիկ կաուչուկից: Բաքի մեջ փամփուշտի թափանցման դեպքում հոսող վառելիքը միջանցիկ շերտի հետ մտնում էր քիմիական ռեակցիայի մեջ, ուռչեցնում այն և այսպիսով փակում անցքը:

Սակայն լյուֆթվաֆֆեի հրամանատարությունը րեխնիկապես չկատարելագործված և սկզբունքորեն նոր ինքնաթիռի սերիական արտադրությունը համարեց չարդարացված և շատ ռիսկային: Առավել ևս, որ Me-262-ը ավելի քան 5 անգամ թանկ էր սովորական

միացային Messerschmitt Bf-109-ից: Դրությունը փոխվեց 1943-ի վերջում: Այդ ժամանակ լյուֆթվաֆֆեի օդուժի թե՛ որակապես և թե՛ քանակապես հետ մնալը հակառակորդների ինքնաթիռներից գնալով զգալի էր դառնում: Առավելությունն օդում այլևս կորցված էր: Մեծանում էր ռեյխի տարածքի մասսայական ռմբակոծությունների ինտենսիվությունը: Վերմախտը ծանր պարտություն կրեց Աֆրիկայում և արևելյան ռազմաճակատում: Սպասվում էր անգլո-ամերիկյան զորքերի դեմ հարձակում: Ֆրանսիայում: Բարձրագույն ղեկավարությունը ֆյուրերի նախաձեռնությամբ կրկին սկսեց հետաքրքրվել Me-262-ով: Սակայն այժմ Տիլերը դիտարկում էր ինքնաթիռը ոչ թե որպես կործանիչ, այլ արագընթաց ռմբակոծիչ, որը կկարողանա խափանել կոալիցիայի զորքերի առաջիկա ներխուժումը առաջին՝ ամենաթույլ փուլում: Ինչպես լյուֆթվաֆֆեի հրամանատարության, այդպես էլ ինքնաթիռի հեղինակների կարծիքով այդ միտքը չափազանց անհաջող էր. ինքնաթիռի վրա անհնար էր տեղադրել ռմբային նշանոց, իսկ 1000 կգ քաշ ունեցող ռումբով ինքնաթիռը կորցնում էր իր գլխավոր առավելությունը՝ արագությունը: Սակայն ֆյուրերը ոչ մի փաստարկ հաշվի չէր առնում և շարունակում էր համառել իրենը: Այդ իրավիճակում Տիլերի որոշումը՝ որպես անհեղեթ, բոլորի կողմից անտեսվեց: Կոնստրուկտորները ոչ մի քայլ չարեցին ռմբակոծի նախագծման ուղղությամբ: Նախկինում ստեղծված Me-262 կործանիչների փորձարարական էսկադրիլիայում ամբողջ թափով գնում էր օդային մարտերի նոր տեսակների մշակում: Սկսվեց ինքնաթիռների փորձարկումը ռազմական գործողություններում՝ առաջին հերթին ուղղված անգլիական հետախույզների և de Havilland Mosquito ռմբակոծիչների

Me 262

aircraft goes back to 1943. It turned to be one of the most successful jet fighter aircrafts of that period. A serial military aircraft would generate 810 km/h speed. The machine had good maneuverability and was easily managed at all speed rates. In 1944 this aircraft was the first jet fighter used in military air operations by the Allies in the fight against German flying bomb V-1.

But the main events were developing in Germany. German rocket-powered fighter aircraft Me 163 made its first flight in June 1942. In spite of a high speed - over 900km/h, it was not widely operational, as because of limited capacity of fuel tank the aircraft flying time was as short as 8 minutes. For this reason the Luftwaffe management was planning to work in the future with Me 262 aircraft, which was most sophisticated among many types of German jet machines. On 22 May 1943 a legendary fighter pilot Major General Adolf Galland made a flight on a new Me 262 prototype. He was impressed by the flight and afterwards he said: "It was as though angels were pushing."

The aircraft demonstrated outstanding characteristics. The speed, over 800 km/h, would exceed by 150-300 km/h the speediest fighter and bombing aircrafts' speed. The climb speed generated by the new fighter aircraft was beyond comparison. Instead of high-octane aviation fuel which was difficult to produce, the aircraft used fuel, production of which was not as complex – kerosene. Aircraft fuel tanks had soft casing composed of three layers: intermediate layer was made of natural swelling caoutchouc; the outer layer was made of non-swelling artificial

Me 163

ղևմ, որոնք իրենց բարձր արագության, թռիչքի բարձրության և մանևրայնության շնորհիվ դժվար հասանելի էին սովորական կործանիչների համար: Եվ այս գործում Me-262-ը դրսևորեց իրեն լավագույն կողմից:

Երբ Տիպլերն իմացավ իր հրամանի անընթաց մասին, բարձրացավ մեծ իրարանցում: Նա վերցրեց ինքնաթիռների արտադրությունը իր անձնական վերահսկողության տակ: Այժմ անհրաժեշտ եղավ փոփոխություններ կատարել ինքնաթիռի կոնստրուկցիայի մեջ, մշակել նոր մարտավարություն, պատրաստել նոր օդաչուներ: Բայց 1944-ի հուլիսի 6-ին, երբ բացվեց երկրորդ ռազմաճակատը, արագընթաց ռմբակոծիչներից և ոչ մեկը դեռ պատրաստ չէր ռազմական գործողությունների: Միայն մի քանի շաբաթ անց՝ օգոստոսին, Me-262A-2 առաջին ռմբակոծիչները անցան գործի: Սակայն մինչև պատերազմի ավարտը այդ ինքնաթիռները չունեցան նշանակալի հաղթանակներ: Ներագայում Me-262 «մարտի կործանիչներից» կազմված էսկադրիլիայի հաջողությունը ստիպեց ֆյուրերին վերանայել իր կարծիքը նոր մեքենայի վերաբերյալ: Ինքնաթիռները սկսեցին համարել կործանիչ ավիացիայի շարքերը: Me-262-ի բազայի վրա ռմբակոծիչների արտադրման ծրագիրը դադարեցվեց: Այդ հարցում դրական դեր խաղաց նաև այն, որ 1944-ի վերջում լյուֆթվաֆի սպառազինությանը հանձնվել էր Arado Ar-234 Blitz լիարժեք ռեակտիվ ռմբակոծիչը:

Me-262-ի սերիական արտադրության սկզբին՝ 1944-ի երկրորդ կեսին, գերմանական արդյունաբերությունն արդեն ուներ լուրջ խնդիրներ՝ առաջացած ռեյտի վարածքի փոքր ռմբակոծությունների, ինչպես նաև որակյալ ինժեներներին և բանվորներին ռազմաճակատ ուղարկելու հետևանքով: Զգացվում էր հումքի, վառելիքի և էլեկտրաէներգիայի պակասը,

դրանց մատակարարման հետ կապված ընդհատումները հաճախակի էին: Արդեն 1943-ին Messerschmitt գործարանների ռմբակոծություններից հետո որոշում կայացվեց փրկափոխել արտադրությունը ոչ մեծ թաքնված փարածքներ՝ Գերմանիայի հարավ և հարավ-արևելք, ինչպես նաև Ավստրիա և Չեխոսլովակիա: Արտադրական օբյեկտները թաքցված էին հակառակորդի օդային հետախուզությունից՝ բնական քարանձավներում, ավտոմայրուղիների թունելներում կամ էլ ուղղակի անտառներում, ինչի համար և սրացան «անտառային գործարաններ» անվանումը: «Անտառային գործարաններում» պատրաստված ինքնաթիռները անցնում էին միայն մասնակի փորձարկումներ, որից հետո մտակալ ավտոմայրուղուց (կամ դրանց կողքին գրավող հարուկ բերուն թռիչքուղիներից) թռչում էին նշանակության վայր, որտեղ անցնում էին թռիչքային փորձարկումներ և այնուհետ փոխանցվում լյուֆթվաֆիին:

Ճիմնականում Me-262-ը օգտագործվում էր հետ մղելու ամերիկյան B-17 ռազմավարական ռմբակոծիչների ցերեկային հարձակումները գերմանական քաղաքների վրա: Ռեակտիվ կործանիչների կիրառման ոչ կատարյալ մարտավարությունը և օդաչուների պատրաստվածության ցածր մակարդակը բերեցին նրան, որ Me-262-ները բավականին հաճախ ոչնչացվում էին: B-17-ի չափազանց հզոր պաշտպանական սպառազինումը դարձնում էր հետևից հարձակումները բավականին վտանգավոր, իսկ Me-262-ի կատարմամբ դիմային հարձակումները շարքեր էին բարձր արագության և կրակի արձակման համար չափազանց քիչ ժամանակի պատճառով: Փաստորեն Me-262-ի բարձր արագությունը այդ մարտավարության դեպքում դառնում էր խնդրահարույց: Խիստ պաշտպանական շարքով ընթացող ամերիկյան ծանր

Arado Ar 234 Blitz.

caoutchouc. Whenever bullets would hit the tank, the liking fuel was entering into a chemical reaction with intermediate layer, causing swelling of the latest and thus closing the hole.

Meanwhile the Luftwaffe management considered unjustified and too risky putting into production a series of a new and yet technically unaccomplished aircraft. Besides, the price of Me 262 was more than 5 times higher compared to a regular piston-engine Messerschmitt Bf-109. The situation changed late 1943. By that time failure of Luftwaffe aviation to keep pace with enemy's aircrafts was becoming more and more sensitive, both in terms of quality and quantity. Superiority in the air was lost. Strategic bombardments in the Reich territory were increasing. Wermacht was defeated in the Eastern battlefront and in Africa. Landing of English-American troops in France was expected. The highest management again became interested in Me 262 following Furer's directions. At this time Hitler viewed the aircraft not as a fighter, but as a speedy bombing aircrafts which would be able to interdict the expected incursion of Allies on the first, the weakest stage. In the opinion of Luftwaffe management and aircraft's developer the idea was not brilliant. It was not possible to install a bomb sight; with 1000kg bomb loading the aircraft would lose its main advantage – the speed. Meanwhile the Furer did not consider any grounds and continued to insist on his idea. Under these conditions the decision of Hitler was ignored by everybody as absurd one. The constructors did not take any steps towards designing a bombing aircraft. In the earlier established squadron Me 262 the tactics was being actively formulated. Testing of the aircraft started in a course of real military actions,

The decision of Hitler was ignored by everybody. The constructors did not take any steps towards designing a bombing aircraft.

directed first of all against English surveillance and bombing aircrafts de Havilland Mosquito, which due to their high speed, flight altitude and maneuverability were hard-to-reach for regular fighter aircrafts. Here Me 262 demonstrated its best features.

When Hitler heard about ignoring his order, a huge scandal broke out. He took production of the aircrafts under his personal supervision. It became necessary to alter the design, develop new tactics and train new pilots. But when on 6 June 1944 the second front line opened, not a single high velocity bombing aircraft was ready for military operations. Only few weeks later in August the first bombing aircrafts Me 262 A-2 started military operations. Meanwhile until the end of the war these aircrafts did not have significant achievements and merits. Later successes of a squadron that consisted of "exclusively fighters" made the Furer to reconsider his opinion about the new machine. The aircrafts started joining the fighter aviation. Me 262-based bombing aircraft production project was closed down. The positive role in this also played the fact that since the

Կռալիցիան գնահատուև էր «լյուֆթվաֆեի գալլերի ոհմակ» մարտավարությունը որպես շատ վտանգավոր և չունեի դրա դեմ պայքարելու որևէ միջոց:

Ծրակոծիչների խմբերի դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացման համար որոշ Me-262-ներ զինվում էին R4M տիպի զննարկարկող հրթիռներով: Պերմանական կործանիչների խումբը ծրակոծիչների շարքին մտնում էր կողքից, հավասարվում մտրավորապես 1000 մ հեռավորության վրա, որից հետո շրջվում և միանգամից արձակում էր հրթիռները: Արձակման մեծ հեռավորությունը թույլ էր տալիս խուսափել ծրարկուների պաշտպանական կրակից, իսկ բարձր արագությունը առավելություն էր տալիս ուղեկցման կործանիչների նկատմամբ: Այդ մարտավարությունը սրացել էր «լյուֆթվաֆեի գալլերի ոհմակ» ոչ պաշտպանական անվանումը՝ ըստ գերմանական ստորջրյա նավատորմի նույնատիպ մարտավարության: Կռալիցիան գնահատում էր այդպիսի մարտավարությունը որպես բավականին վտանգավոր, և չունեի դրա դեմ պայքարելու որևէ միջոց:

Ներաբրբրական է այն փաստը, որ Me-262-ին նման ինքնաթիռ մշակվել էր նաև Ճապոնիայում: 1944-ի սեպտեմբերին ճապոնական ռազմածովային ուժերի շրարը պարվիրեց Nakajima ընկերությանը Me-262-ի նման փորձոնակարիվ կործանիչ-ծրակոծիչ ստեղծումը: Արարաքնապես նոր ինքնաթիռը նման էր գերմանական նմանատիպին, սակայն ուներ ավելի փոքր չափեր և ավելի կոպիտ կառուցվածք: Կործանիչը, որը սրացել էր J8N-1 Kikka անվանումը, իրականացրեց իր առաջին թռիչքը 1945-ի օգոստոսի 7-ին՝ Տիրոսիմայի ավրոմային ծրակոծության հաջորդ օրը: Ճապոնիայի կապիտուլյացիայից հետո ինքնաթիռի հետ կապված բոլոր աշխատանքները դադարեցվեցին:

Ինչպես ցանկացած նորարարական նախագիծ, Me-262-ը գուրկ էր թերություններից: Թռիչքի համար պահանջվում էր բերուն թռիչքուղի՝ 1500 մ-ից ոչ պա-

end of 1944 Luftwaffe was equipped by a developed jet-powered bomber Arado Ar 234 Blitz.

By the beginning of Me 262 mass production in the second half of 1944, German industry already experienced serious hardships caused by total bombardment of the Reich and qualified engineers and workers outflow to the front line.

The deficit in raw materials, fuel and electricity was perceived; their supply was often irregular. In 1943 after a series of air attacks on Messerschmitt plants a decision was made to move the production to small concealed premises in the South and South-East Germany, also in Austria and Czechoslovakia. The production sites were concealed from the enemy air surveillance in natural caves, tunnels of highways or just in forests. For this reason they were named "Forest plants". The aircrafts manufactured in the forest plants were only partially tested, afterwards, starting from the nearest highways (or from special concrete lines next to the highways), were flying to the destination airports for complete testing and then would pass to Luftwaffe.

In general Me 262 were used for counteracting daytime German cities air attacks of American strategic bombing aircrafts B-17. Underdeveloped tactics for using fighter aircrafts and low professional level of pilots resulted often in crash of Me 262. Extremely powerful defensive armament of B-17 would make the back attacks very dangerous. M-262 frontal attacks were very complicated because of extremely high closing speed of the aircrafts and very short firing time. In fact, high speed of Me 262 was becoming problematic for this tactics. For increasing the efficiency of fight with groups of American heavy bombers, which were tightly going in a defensive line, some Me 262 were equipped with unmanned anti-bomber rockets of R4M type. A group of German fighters would come close from the side to a line of bombers, line up on a distance of 1000 meters, afterwards it was turning and all at once launching the rockets. Long launching distance made it possible to avoid the defensive fire of the bombers, and superiority in the speed would give advantage over escort fighters. This tactics was unofficially called "Luftwaffe Wolfpack" by analogy with German submarine fleet. The Allies evaluated this tactics as very dangerous and did not have any counteracting measures to defeat it.

Interesting is a fact that an aircraft line Me 262 was developed in Japan. In September 1944 the Japanese marine HQ placed an order with the Nakajima Company for developing turbojet fighter-bombing aircraft similar to Me 262. From outside the new aircraft looked like the German analogue, but it was smaller in size and rougher in forms. The fighting aircraft which received J8N-1Kikka ID, made its first flight on 7 August 1945, the next day following Hiroshima bombardment. After Japan capitulation all aircrafts-related works stopped.

As any innovative technology, Me 262 was not

In spite all technical defects the military capability of Me 262 was highly evaluated both by Germans and by the Allies.

perfect. The takeoff run was too long, a concrete 1500m (at least) runway was required. The landing run was also long. The aircraft engine was very vulnerable – with the sharp gaining of power it could catch fire. Unreliability of the engine, its numerous failures caused nonmilitary human losses.

In spite all technical and tactics defects the military capability of Me 262 was highly evaluated both by Germans and by the Allies. According to some evaluations, should this aircraft appear in the European sky in big quantities a year or two earlier, the picture of air battles over Germany might significantly change. It is not excluded that the Allies would have to reconsider the strategy of mass daily bombardments. It is also clear that neither this one nor some other aircraft could change the total balance of forces in the World War II – the Third Reich was doomed. The first jetfighters of the World War II did something different – they gave start to the explosion of jet aviation, and as consequence - space technology.

Չնայած բոլոր տեխնիկական թերություններին, Me-262-ի մարտական փոփոխության շատ բարձր էր գնահատվում թե գերմանացիների և թե կոալիցիայի կողմից:

կա երկարությամբ: Մեծ էր նաև ինքնաթիռի վազքը վայրէջքի ժամանակ: Ինքնաթիռի շարժիչը բավականին խոցելի էր. արագության կորույթ հավաքման դեպքում այն կարող էր այրվել: Շարժիչի անապահովությունը և նրա բազմաթիվ խափանումները առաջացնում էին բազմաթիվ ոչ ռազմական կորուստներ:

Սակայն չնայած բոլոր տեխնիկական թերություններին և օգրագործման մարտավարության խնդիրներին, Me-262-ի մարտական հնարավորությունները շատ բարձր էին գնահատվում ինչպես գերմանացիների, այնպես էլ կոալիցիայի կողմից: Նամաձայն մի շարք գնահատականների, եթե այդ ինքնաթիռները բավական քանակությամբ հայտնվեին մեկ տարի վաղ, ապա օդային պայքերազմի ընթացքը Գերմանիայի երկնքում կարող էր էականորեն փոխվել: Բացառված չէ, որ կոալիցիան սրիպված կլիներ վերանայել ցերեկային մասսայական ռազմականությունների մարտավարությունը: Սակայն պարզ է նաև այն, որ ուժերի ընդհանուր հավասարակշռությունը երկրորդ համաշխարհայինի ժամանակ ոչ մի նորագույն ինքնաթիռ չէր կարող փոխել՝ երրորդ ռեյսը դարապարտված էր: Երկրորդ համաշխարհային պայքերազմի առաջին ռեակտիվ կործանիչները արեցին այլ բան՝ սկիզբ դրեցին ռեակտիվ ավիացիայի բուռն զարգացմանը, և որպես արդյունք՝ փեղգերական տեխնիկայի սրելծմանը:

